

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Толегенова Арай Аманжолкызы
«Аз қамтылған отбасындағы балаларды әлеуметтендіру»
тақырыбында
ДИПЛОМДЫҚ ЖҰМЫС

6В01823– «Әлеуметтік педагогика және өзін - өзі тану» мамандығы
бойынша

Орындаған:

Толегенова А.А.

Ғылыми жетекші:

Сламбекова Т.С.

Астана 2023

**Қазақстан Республикасы Білім және ғылым
министрлігі Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті**

«Қорғауға жіберілді»

Мектепке дейінгі білім беру және әлеуметтік
педагогика кафедрасының меңгерушісі
доцент

_____ М.П. Асылбекова

« _____ » _____ 2023 ж.

ДИПЛОМДЫҚ ЖҰМЫС

**Тақырыбы: «Аз қамтылған отбасындағы балаларды
әлеуметтендіру»**

6B01823 – «Әлеуметтік педагогика және өзін - өзі тану» мамандығы
бойынша

Орындаған:

Ғылыми жетекші:

Толегенова А.А.

Сламбекова Т.С.

Астана 2023

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Осы диплом жұмысында келесі стандарттарға сәйкес сілтемелер пайдаланылған:

1. Қазақстан Республикасының «2050 жылға дейінгі даму стратегиясы» Мемлекет басшысының ел халқына Жолдауы, 2012 жылғы желтоқсандағы
2. 2011-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы.
3. Қазақстан Республикасының «Бала құқығы туралы Конвенция» 2018ж.
4. Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы» Заңы
5. Қазақстан Республикасының Конституциясы
6. БҰҰ-ның Бас Ассамблеясының «Бала құқығы туралы» //1989 ж, 20 қараша.
7. Қасым – Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы.//Егемен Қазақстан, 2019 ж. 2 қыркүйек.
8. Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті «Дипломдық жұмыс туралы ереже» //Астана, 2021 ж

АНЫҚТАМАЛАР

Осы диплом жұмысына сәйкес анықтамалар бойынша келесі терминдер қолданылады:

Отбасы – бірлесіп күн көретін, туыстық қатынаста тұратын адамдар тобы.

Отбасылық жағдай - некеде тұрғандағы немесе айырылысқандағы жағдай, балалардың немесе отбасының басқа да мүшелерінің болуы немесе болмауы;

Неке - ерлі-зайыптылар арасындағы мүліктік және мүліктік емес жеке қатынастарды туғызатын, отбасын құру мақсатымен заңдарда белгіленген тәртіппен тараптардың ерікті және толық келісімі жағдайында жасалған еркек пен әйелдің арасындағы тең құқықты одақ;

Толық емес отбасы - балаларды (баланы) ата-ананың біреуі, соның ішінде ажырасқан, жесір ата-ана тәрбиелейтін отбасы;

Нуклеарлы отбасы – екі ұрпақтық байланыстағы ерлі-зайыпты және олардың балалары;

Кеңейтілген отбасы – үш ұрпақ жалғастығы: ата-ана бір жағының, ерлі-зайыпты, олардың балалары;

Технология – бұл қоғамдағы практикалық процестердің техникамен реттеліп отыратын және материалдық дүниенің заңдылықтарымен анықталатын, техникалық құралдар мен объектінің өзара әрекеттесуімен туындайтын процес.

Әлеуметтік педагогика – әлеуметтік тәрбиені, әлеуметтік институт ретінде зерттейтін педагогиканың саласы, ол халықтың мәдени деңгейін көтеру мақсатымен қоғамның тәрбиелі күштерін интеграциялау проблемсын, адамның туғаннан бастап өмірінің соңына дейінгі әлеуметтік тәрбиесін зерттейтін педагогика ғылымының саласы.

Әлеуметтік тәрбие-баланың жеке тұлғасының табысты әлеуметтендірілуіне қажетті сапаларды қалыптастыруға мақсатты бағытталған процесс.

Баланың әлеуметтенуі дегеніміз-баланы әлеуметтік өмірге бейімдеу процесі,яғни сол қоғамға қажетті білім жүйесін,құндылықтарды,мінез-құлық нормаларын меңгерту.

Баланың әлеуметтік бейімделуі дегеніміз-әлеуметтік ортаның жағдайына белсенді түрде баланың әлеуметтік ортамен өзара іс-әрекет жасау түрі.

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР АНЫҚТАМАЛАР БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

КІРІСПЕ	6
НЕГІЗГІ бөлім	
1 Қазіргі заманғы отбасы және оның мәселелері	9
1.1 Отбасы баланы әлеуметтендірудің негізгі институты ретінде	9
1.2 Отбасы және балалармен әлеуметтік – педагогикалық жұмыс жүргізудің ғылыми негіздері.....	19
1.3 Аз қамтылған отбасыны және балаларды әлеуметтендіру теориясы	30
2 Отбасының әлеуметтік мәселелері және оны шешу жолдары	34
2.1 Аз қамтылған отбасылардың әлеуметтік-экономикалық, медициналық және психологиялық-педагогикалық мәселелері.....	34
2.2 Аз қамтылған отбасылардағы балаларға арналған мемлекеттік қолдау түрлері.....	37
2.3 АЗ ҚАМТЫЛҒАН ОТБАСЫЛАРҒА МЕКТЕПТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КӨМЕГІ.....	44
2.4 АЗ ҚАМТЫЛҒАН ОТБАСЫМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЫСАНДАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ	48
2.5 Аз қамтылған отбасыларда өскен балалардың әлеуметтену проблемаларын зерттеу.....	50
3 Зерттеу бөлімі	
3.1 Зерттеу нысаны және зерттеу өткізілген жер сипаттамасы.....	55
3.2 Аз қамтылған отбасылардағы балалармен әлеуметтік-педагогикалық жұмыс әдістемесі.....	55
3.3 Аз қамтылған отбасылардағы балаларға әлеуметтік-педагогикалық жұмыс әдістерінің нәтижелері.....	59
ҚОРЫТЫНДЫ	65
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР	68
ҚОСЫМШАЛАР	

КІРІСПЕ

Бала тәрбиесінің өзекті проблемаларын шешуге тәрбиенің уақыты өткен әдістерін ауыстыратын тәрбиенің жаңа технологияларын қолданудың қажеттігі, ел ертеңі, ұлт болашағы үшін педагогика ғылымының жетістігін әр отбасының тәрбие құралына айналдыру – бүгінгі күннің сұранысы. Алайда, соңғы уақытта еліміздегі нарықтық экономиканың қарқынына ілесу қиыншылығынан, көптеген отбасыларында бала тәрбиесі әлсіреп, тіпті еріксіз қолдан шығып, орны толмас олқылықтар пайда болды. Ата-ана өз міндетін орындау барысында жіберілген кемшілігін қоғамға, білім беру мекемелеріне арта бастады. Оған қоса, шартты түрде дамыған білім беру жүйесі мен бұқаралық ақпарат құралдарының дамуы, “мәдени орын” деген атаудың астарына тығылған керекті, керексіз сауық үйлерінің ашылуы отбасының тәрбие беру және әлеуметтендіру қызметін әлсіреткенін жасыра алмаймыз.

Дипломдық жұмыстың мақсаты. Әлеуметтік педагогтың отбасымен жұмысының негізгі бағыттарын жетілдіруді қарастыру:

- Ата-аналарды ағарту және кеңес беру;
- жайсыз отбасыларын диагностикалау және патронажға алу;
- түрлі бағыттағы мәнді клубтар мен ұйымдарды құру;
- жеке бейәлеуметтік топтарға басқа бағдар беру және оларды «бұзу» жөніндегі жұмыс;
- жаңа рольдерге бейімделуге көмектесу;
- қызметтің қанағаттанарлық салаларын табуға көмектесу;
- жас отбасыларына кеңес беру;
- кәсіби бағдар алуға көмектесу;
- топтық, отбасылық сауықты ұйымдастыру;
- жалғыз басты адамдарға көмек беруді ұйымдастыру;
- үйінде және арнайы мекемелерде әлеуметтік назарды талап ететін адамдарды анықтау;
- микросоциумде қария адамдардың белсенділік көрсетуі және олардың мүдделерін қанағаттандыру үшін жағдай жасау;

Дипломдық жұмыстың міндеті. Қарапайым педагогқа қарағанда әлеуметтік педагогтың ролі ең алдымен білім беру емес, тәрбиелеуде, оның әлеуметтік көмек беру және қорғау функциясында. Әлеуметтік көмектің

бағыты белсенді болуы керек және әлеуметтік жұмыстың субъектілері ретінде клиенттерді тартуы қажет. Әлеуметтік педагогтың отбасымен байланысы әрбір нақты отбасы (жалпы отбасы туралы емес) туралы мәлімет пен оның ерекшеліктерін, адамдардың тіршіліктің осы саласында қарым-қатынас жасау процесінің заңдылықтары ескеру негізінде жасалатынын ескеру қажет.

Соңғы 10-15 жылдағы күрт өзгерістер отбасын материалдық қамтамасыз етудің нашарлауына әкелді. Қазақстандағы экономикалық қатынастарды қайта құру бұл отбасыларды орташа күнкөріс деңгейінен асып түсті, олардың өзін-өзі қабылдау стереотипін бұзды, оларға сенімсіздік пен өзін-өзі бағалаудың төмендігін орнатты. Осылайша, баланың отбасындағы әлеуметтенуі оның экономикалық жағдайына тікелей байланысты. Қазақстан қоғамының қазіргі дамуы жаңа әлеуметтік экономикалық жүйеде өз орнын табуға алаңдайтын көптеген отбасылардың табиғи шатасуын тудырады.

Таңдалған тақырыптың **өзектілігі** бірнеше факторлар тобымен түсіндіріледі. Біріншіден, өзіне сенімсіз ата-аналар балалар үшін беделді болуды тоқтатады, содан кейін балалар үшін әлеуметтік бағдарланған қауымдастық әлеуметтік шеңберге айналады. Әдетте, жасөспірім көшеге шығып, өз түрлеріне тез жақындайды. Кейіннен әлеуметтік тәуекел топтары пайда болады. Екіншіден, отбасының материалдық тұрақсыздығы Қазақстан отбасындағы баланың физикалық денсаулығына, Қазақстандегі демографиялық жағдайға әсер етеді. Факторлардың үшінші тобы-аз қамтылған отбасында тәрбиеленетін балалардың әлеуметтенуі кешенді, сондай-ақ профилактикалық сипатта болуы керек. Жоғарыда аталған барлық факторлар мен себептер тақырыпты таңдауға себеп болды: аз қамтылған отбасынан шыққан баланың әлеуметтену ерекшеліктері.

Зерттеудің мақсаты: аз қамтылған отбасылардағы балаларды әлеуметтендіру проблемаларын анықтау, орта білім беру мектеп-интернатының мысалында аз қамтылған отбасылардағы балалардың даму деңгейін үш көрсеткіш бойынша зерттеу: Денсаулық, үлгерім, құрдастар ұжымындағы психологиялық жайлылық немесе ыңғайсыздық, нормативтік отбасылардағы құрдастар тобымен салыстыру, орта мектептегі әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың формалары мен әдістерін зерттеу аз қамтылған отбасы бар мектеп.

Нысан: мектептің аз қамтылған отбасымен жұмыс істеуінің әлеуметтік-педагогикалық әдістері мен нысандары, отбасының экономикалық жағдайының балалардың әлеуметтенуіне келесі көрсеткіштер бойынша әсері: денсаулық, үлгерім, құрдастар арасындағы қарым-қатынастағы жетістік.

Зерттеу пәні: аз қамтылған отбасында тәрбиеленетін балалардың құрдастары арасындағы денсаулық, үлгерім көрсеткіштерінің деңгейі, психологиялық жайлылық немесе қарым-қатынастағы ыңғайсыздық.

Мақсатқа сәйкес, зерттеу гипотезасы алға тартылды: егер қазіргі Қазақстан мектебі аз қамтылған отбасыларда тәрбиеленетін балалардың проблемаларын ерте анықтауға бағытталған профилактикалық жұмыстарды жүргізуге белсенді көмек көрсетсе, профилактикалық жұмыс аз қамтылған балалардың өмір сүру сапасы мен мінез-құлқын жақсартуға ықпал ететін арнайы педагогикалық және тәрбиелік шараларды қолдану арқылы адамның әлеуметтік, отбасылық, жеке жағдайын өзгертуді қамтиды осындай отбасылардан шыққан балаларды әлеуметтендіру олардың тиімді болуына ықпал етеді, орта деңгейден төмен күнкөріс деңгейі бар отбасыларда тәрбиеленетін балаларды жан-жақты дамыту, табысты әлеуметтендіру, көрсеткіштер деңгейін арттыру: денсаулық, білім беру, балалар мен жасөспірімдер қылмысының деңгейін төмендету.

Орта білім беру мектеп-интернатының мысалында аз қамтылған отбасылардан шыққан балалардың даму деңгейін үш көрсеткіш бойынша зерттеу: Денсаулық, үлгерім, психологиялық жайлылық немесе құрдастар ұжымындағы ыңғайсыздық, құрдастар тобымен салыстыру типтік отбасылардың нормасы.

Зерттеудің көрсетілген мақсатына сүйене отырып, оның негізгі міндеттері:

1. Зерттеу мәселесі бойынша әдебиеттерді талдау.
2. Қазіргі аз қамтылған отбасының проблемаларын анықтау.
3. Отбасы мен мектептің қарым — қатынасын-аз қамтылған отбасыларда тәрбиеленетін балаларды әлеуметтендірудің негізгі институттарын зерттеу.
4. Қарастыру: қазіргі мектепте аз қамтылған отбасылардан шыққан балаларды әлеуметтік бейімдеудің формалары мен әдістері.
5. Абай атындағы 87-ші мектеп-гимназия базасында аз қамтылған отбасында тәрбиеленетін балаларды әлеуметтендіру проблемаларын зерттеу.

1 Қазіргі заманғы отбасы және оның мәселелері

1.1 Отбасы баланы әлеуметтендірудің негізгі институты ретінде

Отбасының бірнеше анықтамалары бар. Отбасы-бірге тұратын жақын туыстар тобы. Бұл неке немесе туыстық қатынастармен (ерлі-зайыптылық, ата-ана, туыстық) байланысты шағын әлеуметтік топ; күнделікті өмірдің ортақтығы (бірге тұру және үй шаруашылығын жүргізу); эмоционалды жақындық; бір-біріне қатысты өзара құқықтар мен міндеттер.

Отбасы-бұл некеге немесе туыстық қатынасқа (мысалы, ана мен бала) немесе тұрғын үй мен бюджет қауымдастығына (некені тіркеусіз) негізделген шағын топ, оның мүшелері күнделікті өмір қауымдастығымен, өзара моральдық жауапкершілікпен және өзара көмекпен байланысты; онда өзара әрекеттесуді реттейтін нормалар, санкциялар мен мінез-құлық үлгілерінің жиынтығы жасалады ерлі-зайыптылар, ата-аналар мен балалар, балалар арасында.

Осылайша, отбасы-бұл күрделі әлеуметтік, күрделі, көп функциялы ұғым, қолданыстағы әлеуметтік-экономикалық және құқықтық нормаларға байланысты адамдардың өмір сүру формасы. Бұл белгілі бір құрылымы бар, әртүрлі функцияларды орындайтын жүйе, күнделікті өмірде адамдар арасындағы қатынастардың тұрақты жүйесі. Ол қоғаммен, мемлекетпен тығыз байланысты және онымен бір мезгілде дамиды.

Отбасы қоғамда болып жатқан барлық жағымды және жағымсыз өзгерістерге өте тез және сезімтал жауап береді, қоғамда болып жатқан процестердің адамгершілік және адамгершілікке қарсы мағынасын ашады, отбасы үшін бұзатын және құратын процестерді бағалайды. Қоғамның бір бөлігі ретінде отбасы онымен бірге құрылды, өзгертілді және дамыды және өз кезегінде оның даму барысына әсер етуі мүмкін [2].

Көптеген маңызды рөлдерді оқыту әдетте ерте балалық шақта, рөл мен мәртебені анықтауға бағытталған көзқарастарды қалыптастырудың басталуымен басталады. Рөлдік оқытудың осы кезеңінің көп бөлігі бейсаналық және ауыртпалықсыз өтеді. Балалар ойыншықтар ойнайды, спектакльдерді "ойнайды", әкесі мен анасына көмектеседі, әртүрлі әлеуметтік топтардың өмірінен әңгімелер оқиды, отбасылық әңгімелерді тыңдайды және отбасылық оқиғаларға пассивті қатысады. Осындай күнделікті тәжірибеден олар ерлер мен әйелдердің әртүрлі жағдайлардағы әрекеттері, күйеуі мен әйелі бір-біріне қалай қарау керектігі туралы түсінік береді. Кішкентай бала әкесінің үйде ойнаған рөліне еліктей отырып, ер адам өзінің бала ретіндегі рөлін орындағаннан гөрі, отбасылық өмірдің әртүрлі жағдайларында қалай әрекет ету керектігін және не ойлауы

керектігін көбірек біледі. Әкесінің іс-әрекетіне еліктей отырып, ол белгілі бір дәрежеде әкелік әрекеттің себептерін түсіне алады және бұл түсінік уақыт өте келе артады. Оның "жалған", жалған рөлдері оған болашақта отбасының әкесі рөлін лайықты қабылдауға көмектеседі.

Баланың дамуының қай жағын алсақ та, оның белгілі бір жас кезеңінде оның тиімділігінде отбасы шешуші рөл атқаратыны әрқашан белгілі болады. Сондықтан біз өзімізді бірнеше аспектілермен шектейміз.

Біріншіден, отбасы адамның физикалық және эмоционалдық дамуын қамтамасыз етеді. Сәби кезінде және ерте балалық шақта отбасы басқа әлеуметтену институттары өтей алмайтын шешуші рөл атқарады. Балалық шақта, бастауыш мектепте және жасөспірімдерде оның әсері жетекші болып қала береді, бірақ жалғыз болуды тоқтатады. Содан кейін бұл функцияның рөлі азаяды.

Екіншіден, отбасы баланың психологиялық жынысының қалыптасуына әсер етеді. Өмірдің алғашқы үш жылында бұл әсер шешуші болып табылады, өйткені отбасында жыныстық типтеудің қайтымсыз процесі жүреді, соның арқасында бала өзіне тән жыныстың атрибуттарын игереді: жеке сипаттамалар жиынтығы, эмоционалды реакциялардың ерекшеліктері, әртүрлі көзқарастар, талғамдар, еркектікке (еркектік қасиеттерге) немесе әйелдікке (әйелдік қасиеттерге) байланысты мінез-құлық үлгілері. Бұл процесте отбасы жасөспірімнің, жасөспірімнің психологиялық жынысының қалыптасуына көмектесетін немесе кедергі келтіретін келесі жас кезеңдерінде де маңызды рөл атқарады.

Үшіншіден, отбасы баланың ақыл-ой дамуында жетекші рөл атқарады (американдық зерттеуші Блум гүлденген және қолайсыз отбасыларда өскен балалардың психикалық даму коэффициентіндегі айырмашылық 20 баллға жететінін анықтады), сонымен қатар балалардың, жасөспірімдер мен жасөспірімдердің оқуға деген көзқарасына әсер етеді және оның табыстылығын анықтайды. Әлеуметтенудің барлық кезеңдерінде отбасының білім деңгейі, оның мүшелерінің мүдделері адамның интеллектуалды дамуына, мәдениеттің қандай қабаттарын игеретініне, білім беруді жалғастыруға және өзін-өзі тәрбиелеуге деген ұмтылысына әсер етеді.

Төртіншіден, отбасы адамның әлеуметтік нормаларды игеруінде маңызды, ал оның отбасылық рөлдердің орындалуын анықтайтын нормаларға келгенде, отбасының әсері түбегейлі болады. Атап айтқанда, зерттеулер көрсеткендей, ерлі-зайыптылардың таңдауы мен отбасындағы қарым-қатынас сипаты ата-ананың атмосферасы мен қарым-қатынасымен анықталады. Балалық шағында өздері назардан тыс қалған немесе отбасында балалық шақтағы қақтығыстарды немесе жыныстық жетілуге байланысты мәселелерді сәтті шеше алмаған ата-аналар, әдетте, баласымен тығыз эмоционалды байланыс орната алмайды.

Бесіншіден, отбасында әлеуметтік және этносаралық қатынастарда көрінетін, сондай-ақ оның өмір салтын, салалары мен талаптарының деңгейін, өмірлік ұмтылыстарын, жоспарлары мен оларға жету жолдарын анықтайтын адамның негізгі құндылық бағдарлары қалыптасады.

Алтыншыдан, отбасы адамның әлеуметтік даму процесінде үлкен рөл атқарады, өйткені оны мақұлдау, қолдау, немқұрайлылық немесе айыптау адамның талаптарына әсер етеді, оған қиын жағдайларда шығу жолдарын іздеуге, өмірінің өзгерген жағдайларына бейімделуге, өзгертін әлеуметтік жағдайларға қарсы тұруға көмектеседі. Құндылықтар мен атмосфера; отбасылар оның өзін-өзі дамыту ортасына және оның мүшелерінің өзін-өзі жүзеге асыру алаңына айналуын, екеуінің де мүмкін аспектілері мен тәсілдерін анықтайды.

Әр адамның өмірінде отбасы ерекше орын алады. Отбасында бала өсіп келеді және өмірінің алғашқы жылдарынан бастап ол жатақхана нормаларын, адами қатынастардың нормаларын, отбасынан жақсылық пен жамандықты, оның отбасына тән барлық нәрсені сіңіреді. Ересектер ретінде балалар өз отбасында ата-анасының отбасында болғанның бәрін қайталайды.

Отбасы - бұл әлеуметтік институт пен шағын әлеуметтік топ белгілерін иеленетін әлеуметтік жүйе. Отбасы әлеуметтік институт пен шағын әлеуметтік институт ретінде жұбайлардың, ата-аналардың, балалар мен басқа туыстардың өзара қарым-қатынастарын реттейтін әлеуметтік нормалардың, санкциялардың және мінез-құлық үлгілерінің жиынтығымен сипатталады. Отбасы - некеге немесе қандас туыстыққа негізделген шағын топ, оның мүшелері тұрмысының ортақтығымен, өзара моральдық жауапкершілікпен және өзара көмекпен байланысады.

Отбасының әлеуметтік функциялары оның әлеуметтік институт ретіндегі қоғамдық қажеттіліктернің сипатын көрсетеді. Қоғамда болп жатқан әлеуметтік - экономикалық өзгерістердің әсерімен отбасының әлеуметтік функциялары мен иерерхиясының сипаты өзгереді. Алайда барлық уақытта да бала өсіру, тәрбиелеу отбасының маңызды функциясы болып қалады, басқа жекеленген функцияларының маңыздылығы өзгеріп отырады.

Түрлі мамандық иелерінің отбасы тақырыбына деген қызығушылығы ғалымдардың зерттеулері көрсеткендей, әлеуметтік ортада отбасының өмір сүруінің көп функциялы сипатына байланысты.

Жалпы алғанда, отбасын зерттеу бірнеше бағытта жүргізіледі:

- Отбасы мен некенің туындауын және қоғамда дамуын зерттеу;
- Отбасы мен некенің типтері мен түрлерінің дамуын зерттеу;

- Отбасы мүшелерінің өзара қарым – қатынасы психологиясының мәселелері;
- Отбасының тәрбиелік мүмкіндіктерін анықтау, отбасылық тәрбиенің әдіс – тәсілін жасау;

Отбасы теориясының дамуының қазіргі кезеңінде бірнеше тұжырымдамалар

қалыптасты, алайда олардың ішінен келесі екеуі басымырақ болып отыр:

- Шағын әлеуметтік топ түріндегі отбасы туралы тұжырымдама;
- «әмбебап бастауыш топ» тұйық әлеуметтік жүйе түріндегі отбасы туралы тұжырымдама;

Екінші тұжырымдаманы толық талдамай-ақ, отбасын ашық әлеуметтік жүйе ретінде қарастыратын ғалымдардың тұжырымдамасына тоқталайық, себебі, біздің ойымызша, осы тұжырымдаманың келешегі бар. Осы тұрғыдан алғанда отбасының қалыптасуы мен өмір сүруінде әлеуметтік қызмет үлкен роль атқаратын әлеуметтік ортаның факторы ретінде зерттеуге болады.

Ғылымда отбасы институтына деген басым көзқарастардың негізінде диалектикалық материализм классиктерінің, атап айтқанда отбасының туындауы мен дамуын ғылыми тұрғыда негіздеп берген Ф.Энгельстің ой-пікірлері мен қорытындылары жатыр. Автор «Отбасы бізге қоғамдағы қарама-қарсылық пен қайшылықтардың, өркениет кезеңі басталған уақыттан бастап қоғамның таптарға бөлінуінің кішірейтілген көрінісін береді» - деп атап өтуімен бірге, отбасын әлеуметтік институт ретінде әрі қарай зерттеудің әдістемелік негізін анықтап берді.

Қазіргі философтар отбасы институтын жеке тұлғаның қалыптасуына қатысатын факторлардың бірі деп зерттейді. «Отбасы адамның ойлауының, әрекеттерінің, бағалауының қалыптасуына, өмір бойына елеулі әсерін тигізеді» - деп М.С. Шепелева дұрыс атап өтті. Ю.В. Сычев шағын ортаның (мектеп, достар және т.б.) түрлі факторын қарастыра келе, ең маңызды рольді отбасына береді, себебі, оның ойынша отбасы жеке тұлғаның әлеуметтік бағдар алуында басты роль атқарады: «...отбасы жағдайында мақсатты педагогикалық жұмыстың ғана орасан зор мәні болып қоймай, ішкі психологиялық климат, ата-аналар мен олардың әлеуметтік нұсқамалары арасындағы қатынастар сипаты, жалпы өмір сүру салты да үлкен мәнге ие болады».

Социологтар фактологиялық және логикалық сәттерді ескере отырып, отбасына анықтама береді:

1. фактологиялық сәт адамдардың негізінде ерлі-зайыптылар

байланысы жатқан топтарға бөлінуін ескереді;

2. логикалық сәт отбасының ерекше әлеуметтік феномен ретіндегі, қоғамның әлеуметті мәдени дамуының факторы ретіндегі мәнін анықтайды;

Қоғамдық өмірде болып жатқан өзгерістерді осынша сезгіш, қоғамдық-тарихи прогрестің табыстарын, қиындықтарын, қарама-қайшылықтарын айқын көрсететін мұндай басқа әлеуметтік институт жоқ». «Институт» ұғымының негізіне американдық социологтар Ф. Бейте мен Р. Харлидің анықтамалары алынды: институт дегеніміз - белгілі бір функцияларды атқаратын әрекеттер мен қатынастардың күрделі жүйесі.

Жаңа қоғамдық-саяси қарым-қатынастар бекіп жатқан кезеңде қазіргі заманның отбасына әлеуметтік талдау жасайтын, отбасын нығайтудың және оның тұрақтылығын сақтаудың жолын белгілеген қазақстандық социологтардың зерттеулерін атап өту керек.

Тәжірибелік алаңдарда (Қазақстанде, Қазақстанда) халыққа әлеуметтік көмек берудің түрлері мен нысандары байқалды. Отбасына социумда жан-жақты көмек беруге маманданған әлеуметтік педагог типі кең тараған болып шықты (отбасылық педагог типі). Әлеуметтік педагогтың осындай типі әр жастағы отрядтар мен тұратын мекендегі бірлестіктердің көп жылдық және түрлі жоспарлық жұмыс тәжірибесі негізінде пайда болды. Әр жастағы отрядтың тәрбиешісі әлеуметтік педагогтың прототипі болып табылады. Бастапқыда әлеуметтік педагогтың әсері негізінен балалары бар отбасына тисе, кейін отбасылық-көршілік қарым-қатынастар саласын, қауымдардың түрлі аумақтық бірлестіктерін де қамтыды.

Отбасы, үй, қауым, отбасылық-көршілік қауым әлеуметті саясат, әлеуметтік көмек жүзеге асырылатын сала ретінде қарастырылады. Түрлі ведомстволық мекемелер, қоғамдық ұйымдар отбасына, социумға қарай бұрылып, ашық жүйе ретінде жұмыс істейді.

Жеке тұлғаның, отбасының, қоғамның әрекетінің жүйесінде делдал бола отырып, әлеуметтік педагогтардың институты социумда, отбасы саласында, отбасылық-көршілік ортада, балалар мен ересектер арасында ізгіліктілік, дұрыс қатынастардың қалыптасуына әсер етеді. [1]

Әлеуметтік педагогтың қызметі тәрбие- сауықтыру міндеттерін басым қойып, халықтың барлық санатымен, отбасымен (проблемасы болу, болмауына байланысты емес) жұмыс жүргізуге бағытталған. Ол клиент қашан өзі келеді деп отырмайды. Әлеуметтік педагог этикалық тұрғыдан мүмкін болатын түрде отбасымен, жеке тұлғамен өзі «байланысқа» шығады. Ол «әлеуметтік диагноз» қоятын тәрізді, дене бітімі, жас ерекшеліктерін, қабілеттерін зерттейді, олардың микросоциумына, қызығу әлеміне, қарым-

катынас жасайтын ортасына енеді, оң және теріс әсерлерді, кейін әлеуметтік педагог өзі шешуге тырысатын медициналық, құқықтық, экологиялық проблемаларды анықтайды, клиенті тұратын мекендегі мамандықтар бойынша кәсіптенеді.

Әлеуметтік педагогтар - балалармен, олардың ата-аналарымен, ересектермен, тұрғындармен отбасы-тұрмыстық микроортада және көршілер ортасында, жасөспірімдермен, жастардың топтарымен және бірлестіктерімен тәрбие жұмысын жүргізетін, мәдени-сауық, дене шынықтыру-сауықтыру, еңбек, ойын және басқа жұмыстарды, топпен қарым-катынас жасауды, балалар мен ересектердің социумда техникалық, көркем шығармашылық және шығармашылықтың басқа да түрлерін ұйымдастыратын мамандар.

Әлеуметтік педагогтың қызметі барлық жастағы балалар мен ересектермен жүргізіледі; олардың өмірінің барлық саласында жүргізіледі және әлеуметтендірудің барлық институттарының өзара әрекетін, қоғамның, отбасының, жеке тұлғаның тәрбиелік функциясын белсендіруді көздейді.

Әлеуметтік педагог оқу- тәрбие, мәдени-ағарту, спорт-сауықтыру және басқа да мемлекеттік мекемелердің, кәсіпорындардың, қоғамдық ұйымдардың, сондай-ақ жергілікті халық депутаттары кеңесінің, басқару органдарының, аумақтық өзін-өзі басқару органдарының штат бірлігі ретінде микросоциумда жұмыс істеуі керек.

Әлеуметтік педагог балаларды, жасөспірімдер мен жастарды әлеуметтендіру процесіне мүмкін болатын және мақсатты «араласуды» қамтамасыз етеді, отбасы мен басқа да тәрбиелеу институттарына көмек береді, балалар мен ересектер арасындағы байланыстырушы жік, делдал «үшінші тұлға» ролін атқарады, жеке тұлғамен және қоғаммен жұмыс жасайды. Ол жасөспірімдердің әлеуметтік және кәсіби бағдар алу кезеңінде көмектеседі, балалардың қоғамдағы құқықтарын қорғайды.

Әлеуметтік педагог аниматор болып табылады. Ол үйретпейді, басқармайды, билік жүргізбейді, бұйырмайды және тыйым салмайды. Ол қызықты, тартымды қызмет жасауға жағдай жасайды; балаларға шабыт береді, шығармашылыққа, білімге, мәдениетті меңгеруге тартады, топта жайдары, ізгі қарым-қатынастардың қалыптастуына көмектеседі. Ол үшін балалармен бірге болудың, оларды сезіну және жақсы білудің маңызы зор. Ол «әлеуметтік диагноз» қояды, жеке тұлғаның мүмкіндігін, микроортаның әсерінің бағытын, отбасының, көршілер ортасының, құрбыларының ерекшеліктерін, ересектердің қарым-қатынасын зерттейді және нақты бағалайды. Әлеуметтік педагог бейресми қарым-қатынас жағдайында жұмыс істеп, бейресми лидер тұғырына қол жеткізеді. Ол бірлескен қызмет

қатысушысы,сонымен қатар басшы, балалармен, жасөспірімдермен және жастармен қарым-қатынасты өзара тең деңгейде, диалог жасау негізінде құрады.

Әлеуметтік педагогтың қызметінің түрлі мамандану саласы болады:

1) білім беру - тәрбие міндеттерін шешуде отбасына көмек бер жөніндегі сала («отбасылық педагог» типі). Бұл тәжірибені алғаш болып Подмосковье мектептері бастады, XX ғасырдың 80 жылдарының аяғында РКФСР-дің еңбек сіңірген мұғалімі Г.В. Гасилов дәстүрлі «ұзартылған» күннің орнына үйге, аулаға, социумға ену идеясын ұсынды. Сөйтіп, ұзартылған күннің түрлі жастағы мектептен тыс топтары пайда болды, енді Г.В. Гасилов Донбасста, Коми, Башқұртстан, Татарстанның қала және ауылдық шағын аудандарында өз жұмысының қайталанбас үлгілерін ұсынуда.

2) балалардың, жасөспірімдердің, жастардың, сонымен қатар ересектердің бос уақытта өз қызығушылықтарына сай түрлі жұмысын ұйымдастыру жөніндегі сала (бос уақытты ұйымдастырушы типі).

3) Жасөспірімдердің мінез-кұлқын түзету және әлеуметтік сауықтандыру, жедел көмек көрсету жөніндегі сала (әлеуметтік педагог типі). Бұл әлеуметтік педагог қызметінің едәуір күрделі түрі, ол тыңғылықты дайындықты, педагогикалық және заңгерлік құзырлықты талап етеді, сонымен қатар шағын аудандағы барлық тәрбиелеу мекемелерімен және ұйымдармен бірлесіп жұмыс істейді, яғни әлеуметтік тәрбиенің жалпы ведомство аралық жүйесінде жұмыс істейді.

Отбасын әлеуметтік қорғау шаралары. Жас отбасына әлеуметтік қорғау шараларын жүргізудің басты бағыптарын анықтайық. Бұл шаралардың барлығын қызметтің үш негізгі бағытына топғауға болады: 1) экономикалық шаралар (жеңілдіктер, жәрдемақы, түрлі төлемдер), 2) әкімшілік-заңгерлік шаралар (заңнама және оны орындаушылардың тікелей жүзеге асыруы), 3) моральдық-психологиялық шаралар (насихаттық, қоғамдық пікірдің қалыптасуы).

Біздің қоғамымыздың көп жылдық практикасында отбасына мемлекеттік көмектің негізгі түрі материалдық жәрдемақы мен жеңілдіктер беру деген пікір қалыптасты. Еліміздің қазіргі нақты экономикалық жағдайына баға бере келгенде, бұл салаға ірі материалдық салымдардың түсуін күту дұрыс еместігі айқын. Отбасы шын мәніндегі көмекке зәру, ең алдымен отбасы материалдық базасын (тұрғын үй жағдайын, табысын) нығайтуды қажет етеді, мұнда материалдық жайсыздық отбасының

тұрақсыздығымен тығыз байланыстыру қажеттігі даусыз. Тұрғын үйі бар және тұрғын үйге зәру отбасылар арасында табыс деңгейі бойынша бөлгендегідей жайсыз некелер саны өзгермейтінін бақылау нәтижесі көрсетті. Отбасы тіршілігінің осы маңызды факторларын ерлі-зайыптылар ажырасудың басты себебі ретінде көрсетсе де, тұрақсыздық жағдайында олар қосымша ролі атқаратын тәрізді. Мемлекет тарапынан жас отбасына тікелей ақшалай көмек беру отбасының материалдық мәселелерін шешуге көмектеспейтіні анық. Сонымен қатар, қазіргі күні отбасының құқықтық базасы біршама алға жылжыған, бұл ерлі-зайыптыларға материалдық проблемаларды өз күштерімен шешуге мүмкіндік береді. Отбасының өндірістік функциясы ролінің артуы отбасы мүшелерінің жеке еңбек қызметінің түрлерімен айналысуына байланысты, сондай-ақ бұл отбасының материалдық тұрғыдан нығаюына нақты мүмкіндіктер береді.

Қазіргі күні жүзеге асырылатын әкімшілік-заңгерлік шаралар жөніндегі мәселені қарастыра отырып, олардың негізгі мәні отбасын экономикалық қолдауда ғана емес, отбасының бастамаларын жүзеге асыру үшін оның алдынан жаңа құқықтық мүмкіндіктер ашуда болып отыр. Бұл мүмкіндіктердің біраз бөлігін қоғам әлі толық сезінген жоқ және дамуын таппай отыр, олар келешекте дамуы мүмкін. Олардың қатарына республика егемендігінің дамуына байланысты республикалық үкіметтік органдардың құқықтарын кеңейту жатады: өз бюджетінің негізінде отбасына көмек беру шараларына қосымша аймақтық ерекшеліктерді ескере отырып отбасылық саясаттың өзіндік жүйесін жасау. Республикада, оның облыстарында бұл құқықтық норма іс жүзінде қолданылуда және жергілікті билік күшін аймақтың бірінші кезектегі проблемаларын шешуге бағыттауға мүмкіндік береді.

Біздің еліміздегі экономикалық, әлеуметтік тұрақсыздық осы уақытқа дейін беймәлім болып келген жаңа функцияны алдыңғы қатарға шығарды, ол - отбасының өмір сүру мақсатымен шоғырлануы. Әдетте отбасы мүшелері қатерлі жағдайлар туындағанда іштей бірігеді және ол бірігу белсенді сипатта болады. Бұл функция отбасы қауымының біртіндеп дамуының нәтижесі емес, оның мәні әлеуметтік аяның тәртіпке келуіне қарай төмендей береді. Алайда пайда қазіргі күнгі жағдайда отбасының өміршеңдігі осы аталған функциясын табысты орындауына байланысты болады. Бұл тұрақтылықты тексерудің өзіндік емтиханы.

Неке-отбасы қарым-қатынастарының тұрақтылығын көтеру мақсатында моральдық-психологиялық әсер етудің мүмкіндіктері қазір мүлдем қолданбайды деуге болады. Біздің ойымызша, қазір бұл саланың қоғамдық практикада аз қолданылып жүрген үлгісі күш-қуаты бар. Жас жұбайлардың оннан бір бөлігі ажырасу туралы көп ойлағандықтан қауіпті

топты құрайды. Жалпы санының бір бөлігі жұбын дұрыс таңдағанына сенімсіздікпен қарайды ажырасу туралы ой оларға кейде келеді. Өз некесін бағалауда тұрақсыздық байқататын жас отбасылардың бұл топтары, әрине, әлеуметтік көмек пен қолдауды қажет етеді. Мұндай көмек түрлері түрліше болмақ: ажырасудың аз-ақ алдында тұрған бірінші топ үшін мамандандырылған неке бұзу жөніндегі еш құрылып, бұл соттардың жұмысының тиімділігі ажырасқандар саны бойынша емес, татуласқан жұптар саны бойынша бағаланса. Ажырасу санының осыншама биік деңгейін көрсетіп отырған біздің қоғамымыз осындай қызметті ұйымдастыру үшін мүмкіндіктер іздеп табуы қажет. Оларды қамтамасыз етуді жартылай қазіргі күні кең тараған қайырымдылық қорларынан түсетін каражаттан жүргізуге болады. Жұбын дұрыс таңдағанына сенімсіздікпен қарайтын отбасы тобы үшін кең тараған және жоғары білікті отбасылық кеңес беру қызметін құру нақты шара болар еді, оның қызметі отбасылық жайсыздықтың барлық мәселелерін қамтыса: сексологтың, урологтың, гинекологтың, психологтың, социологтың, экономисттің, әлеуметтік жұмыскердің, әлеуметтік педагогтың қызметімен қамтамасыз етілсе. Мұндай кеңес беру орындарын құрудағы негізгі проблема -|мамандармен қамтамасыз ету және осындай күрделі жұмысты атқаратын мамандарды даярлау орталығының жоқтығы.

Отбасылық жайсыздықтың алдын алудың аса маңызды шарасы жастарды некеге тиімді даярлау болып табылады. Қазіргі күні мұндай дайындық курстары жалпы білім беретін және орта арнайы оқу орындарының бағдарламаларына енгізілген. Алайда олар да сапалы оқу құралдарымен қамтамасыз етілмеген: бұл курс бойынша оқу құралдарындағы материалдардың жазылу саласы төмен, кәсіби біліктілік төмен, риторика төмен.

Мектеп оқушыларын отбасылық өмірге дайындау курсының ішімділігіне баға бере келе, бұл курстың бағдарламасы ондағы қойылған талаптарға сай еместігін, неке-отбасы қарым-қатынастар практикасына аз бағытталғандығын, міндетті түрде толықтыруды қажет ететінін атап өткен жөн. Бұл бағдарламаны «Отбасы шарты» бөлімімен және отбасылық келіспеушіліктер бақыланатын және неке жұбының дұрыс мінез-құлқын қалыптастыратын ойын теориясы принципімен құрылған семинар сабақтармен толықтыру қажет.

Отбасын әлеуметтік қорғау шараларын жүзеге асыру жағынан біздің еліміз дамыған елдерге ілесе де алмайтыны белгілі. Сондықтан, біздің ойымызша, биліктің жергілікті орындарына кең құқықтар берген жөн, олар өз тарапынан отбасына бағытталған әкімшілік-заңгерлік шараларды дамытуда шығармашылық бастама көтеруі керек. Елімізде қолданылып жүрген заңнама ережелеріне

негізделген отбасына көмек берудің нақты әрекеттерін кеңейтуге мүмкіндік беретін кеңістік осында жатыр. [2]

Отбасында баланың айналасындағылармен қарым-қатынасы реттеледі, отбасында ол адамгершілік, моральдық мінез-құлық нормалары бойынша тәжірибе алады [3].

Баланың еңбекке қалай дағдыланғанына және жасөспірімнің мамандықты қалай таңдағанына және өз бетінше жұмыс істеуге дайын болуына, отбасы "Еңбек" бола ма, қоғамның экономикалық жағдайы оның қоғамның еңбек "шошқа банкіне" қосқан үлесіне байланысты. Әлеуметтік функцияны жүзеге асыра отырып, отбасы өзінің мәдени, әлеуметтік және рухани деңгейіне байланысты жеке тұлғаны қалыптастырады. Отбасындағы жағдайлар, Тұрғын үй, гигиена, отбасының өмірі мен хобби-бәрі мемлекеттің әлеуметтік саясатына байланысты. Отбасындағы әлеуметтену отбасының құрамына байланысты. Отбасындағы тұлғаның әлеуметтенуі отбасы ішіндегі қарым-қатынасқа, ата-ананың беделі мен күшіне байланысты. Отбасының жеке тұлғаға әлеуметтік әсерін талдау көрсеткендей, олардың өміріндегі адамдардың 40% — семья отбасы, 30% - средства бұқаралық ақпарат құралдары, 20% - школа мектеп, 10% - Ули көше әсер еткен. Отбасының қазіргі жағдайына қоғамда болып жатқан барлық өзгерістер әсер етеді: білімнің, технологияның және ақпарат алмасудың жинақталуы және жүйені ұйымдастыру, саяси және экономикалық жүйенің дағдарысы сияқты ең үлкен өзгерістер. Отбасы-әлеуметтенудің маңызды институты. Бұл балалардың, жасөспірімдердің, ұлдардың, қыздардың, ересектердің өмірі мен дамуының жеке ортасы, олардың сапасы белгілі бір отбасының бірқатар параметрлерімен анықталады.

Соңғы 60 жылда отбасындағы қарым-қатынастың қазіргі жағдайдағы тәсілі айтарлықтай өзгерді. Егер бұрын жұмыс істемейтін ана бала тәрбиесімен айналыса алатын болса, бүгінде қоғамдық өмірдің өзгеруімен отбасы ішіндегі қатынастар да өзгерді [1].

Отбасының экономикалық жағдайы мемлекеттің экономикалық жағдайына байланысты. Балаларды тамақтандыру және аяққа көтеру қиынға соқты, ата-аналар жұмыс істейді және ата-бабаларымыздың балаларға, отбасына берген уақытын жұмысқа береді. Отбасының жағдайына қоғамда болып жатқан барлық өзгерістер әсер етеді. Елдегі дағдарыстың қазіргі жағдайында ең көп соққы алған отбасы болды. Қазіргі әлеуметтік-экономикалық құбылыстар қоғамымыздың ғасырлар бойғы даму кезеңіне тән құндылықтар мен нормалар жүйесінің ыдырауына әкеліп соқтырды, отбасылық байланыстардың әлсіреуіне, баланың бастапқы әлеуметтенуінің бұзылуына әкелді. Моральдық негіздердің төмендеуі, ересектердің тек өздері үшін жауап беруге деген ұмтылысы ажырасудың өсуіне әкелді. Отбасының тұрақсыздығына оның ұйымдастырылмауы

қосылды, яғни. күйеуі мен әйелі өзара түсіністік таба алмайтын, сондықтан бала тәрбиесінде ортақ тіл таба алмайтын жанжалды отбасылар санының көбеюі. Көбінесе мұндай психологиялық ыңғайсыз отбасының ішектерінде алкогольизм, нашакорлық, невроздар мен құқық бұзушылықтардың көздері жасырылады.

Осылайша, қоғамдағы стресстік жағдай, экономикалық қолайсыздық баланың әлеуметтену институты ретінде отбасының маңызды функциясын орындауға теріс әсер етеді.

1.2 Отбасы және балалармен әлеуметтік – педагогикалық жұмыс жүргізудің ғылыми негіздері

Әлеуметтік педагогтың іс-әрекеті де тәлім-тәрбиелік жұмыстар болғанымен шұғылданатын нысанасының ерекшеліктеріне байланысты кейбір өзгешеліктері бар және ол кәдімгі оқушы (адам) емес, күйзеліске дұшар болғандарға қатысты. Сол себепті, әлеуметтік-педагогикалық жұмыстар маңызы жағынан жалпы педагогикалық іс-әрекетке жақын болғанымен, дәл сондай емес. Оның ерекшелігі жұмыс нысаны және соған сәйкес мақсаты, міндеттері, қолданатын әдістерінің өзгешелігіне байланысты. Енді осы ерекшеліктерді ашып көрсету үшін бұл екі ғылым саласын және оның практикалық іс-әрекеттегі сипатын салыстырып қарастырамыз.

Жалпы, педагогикалық іс-әрекет кәсіби іс-әрекеттің бірі ретінде өсіп келе жатқан жас буынға білім беру, оларды тәрбиелесу және дамыту болып табылады. Ол педагогтардың көмегімен балабақшаларда, мектептерде, білім беру мекемелерінде жүргізіледі. Әдеттегі білім беру мекемелері және ондағы педагогтардың іс-әрекеті мемлекеттік стандартта көрсетіліп, оқу жоспарлары, бағдарламалар, оқу құралдары, оқыту түрлері және басқа да кешенді жүйе арқылы іске асырылады. Жалпы педагогика қалыпты жағдайда тәлім-тәрбие істерін ұйымдастыру, бақылау, бағалау және басқаларға бағытталған.

Ал әлеуметтік педагогтың іс-әрекетінің ерекшелігі оның нысанына (объектісіне) байланысты бірқатар белгілерімен сипатталады. Олар жалпы алғанда әр түрлі жағдайлардың салдарынан күйзеліске ұшыраған жекелеген адамдар мен топтар, кейде бүкіл бір ұлт, не халық болуы мүмкін. Күйзеліс түрлеріне қарай оларды жіктеу немесе топтастыру өте күрделі. Әйтсе де, әлеуметтік-педагогиканың мынадай ерекшеліктерін атауға болады:

1. Күйзеліс сипатына қарай әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың бірінші ерекшелігі, оны туындатып отырған ахуал себептерінің өзгешелігі немесе қалыпты жағдайдан тысқарылығы, кейде тіпті ұшқырлығы;

2. Айқындалған себептерді талдау арқылы оған дұшар болған жеке адам, не адамдар тобымен жүргізілетін жұмыс мазмұнының, әдіс-

тәсілдерінің, құралдарының өзгешелігі;

3. Әлеуметтік-педагогикалық зерттеудің әдістері мен тәсілдерінің жалпы педагогиканың ғылыми-зерттеу әдістерінен өзгешелігі, олардың әлеуметтік психология, әлеуметтану, психиатрия, медицина, физиологиямен тығыз байланысы;

4. Әлеуметтік педагогтардың жұмыс мазмұны мен әдіс-тәсілдері (технологиясы), жұмыс нысанына байланысты құралдарының әр түрлі болуы;

5. Әлеуметтік-педагогикалық мекемелердің жұмыс мазмұны мен түрлерінің сан алуан болуы; .

Сонымен, жалпы әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекеті отбасында, не әлеуметтік тәлім-тәрбие мекемелеріндегі көмекке мұқтаж адамдармен жұмыс істеуге бағытталған. Бұл жұмысты жалпы педагогикалық білімі бар адамдар емес, арнайы әлеуметтік-педагогикалық білімі бар адамдар ғана сауатты жүргізе алады. Әлеуметтік ауыр жағдайлардың құрбандығы болған, не болмаса әр түрлі техногенді, табиғи ахуалдардың салдарынан, тосын оқиғалардан мүгедек болып қалған не болмаса ақыл-есіне зақым келген, денесі зардап шеккен жеке тұлғаларға, не бүкіл бір адамдар қауымына көмек беру, оларды оқыту» тәрбиелеу жұмыстары әлеуметтік-педагогиканың құзырында. Ондай адамдар қиын тағдырға дұшар болып, тосын жағдайға ұшырағандықтан елеусіз қалмауы, мүмкіндігінше адамша өмір сүруге жағдай туғызу - адамгершіліктің басты көрінісі. Сол себебпен мемлекет тарапынан да оларға ерекше мән беріліп келеді. Егер әлеуметтік-педагогикалық жұмыстар білгірлікпен, сауаты шешілмесе, ондай балалардың болашағы қандай болмақ? Міне сондықтан қазіргі кезде әлеуметтік-педагогикалық жұмыстарды ұйымдастыру негізгі басымдықтардың (приоритет) бірі болып отыр.

Бұл жұмыстың ең ұрымтал тұсы — осындай жағдайға ұшыраған баланы оқыту және тәрбиелеу жұмыстары қаншалықты ерте қолға алынса, оның қалыптасуы, дамып-жетілуі де соншалықты тез іске асады.

Әдеттегі мектепте оқып, тәрбиеленіп жүрген бала академиялық білім алады, ал күйзеліске ұшыраған баламен әлеуметтік жұмыстар стихиялы түрде бола береді» деген ұғым қалыптаспауы керек және ондай балаларға немқұрайлықпен қарауға болмайтынын қаперде ұстау керек. Әлеуметтік-педагогикалық білім, білік және әдіс, тәсілдер, әлеуметтік нормалар, құндылықты бағалау, мақсат айқындылығы, өмір сүру керектігі осындай күйзеліске дұшар болған балаларға дер кезінде түсіндіріліп, оларда өзіне және әмірге, адамдарға деген сенім қалыптастыру керек. Осы және басқа да себептерге байланысты әлеуметтік-педагогикалық білім беру ісінің арнайы ұйымдастырылуы осы жұмыстардың сауатты және тиімді болып, жақсы нәтиже береді.

Әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекеттің негізгі бағыттары мыналар:

- әлеуметтік бейімделуге жылдам көмектесу және бейімделмей қалудың алдан алу;
- қоғамдық нормалардан ауытқығандарды қалпына келтіріп қатарға қосу, түзету;
- баламен ересектермен не жастармен тікелей немесе жеке жұмыс істеу;
- күйзеліске ұшыраған балалар мен-жастарға, не ересек адамдарға көмек беретін тиісті мекемелерге өз уақытында қайырылу, оларды орналастыру, жәрдем беруін өтіну, көмек сұрау т.б;
- мектеп мұғалімі ондағы балалармен үздіксіз (мектептегі тәмамдағанша) білім беру, тәрбиелеу жұмыстарын жүргізеді, ал әлеуметтік педагог бір не бірнеше рет, бір ай не одан көп мерзімде, баланың. (жас не ересек адамның) мәселесін шешіп бергенше ғана жұмыс істейді.

Жұмыс сипаты мен объектісіне қарай әлеуметтік-педагогикалық қызметті жалпы білім беру мекемелеріндегі жұмыс және арнайы мекемелер мен жеке адамдармен жұмыс деп шартты түрде бөліп қарастырып, нормадан тыс іс-әрекетке барған балалар, жастар не ересек адамдармен жұмыс нақтылауға болады. Әлеуметтік-педагогикалық жұмыс деп отбасында» бала бақшада, мектептерде, әр түрлі ұйымдар мен қоғамдарда, демалыс орындарында, шығармашылық ұйымдарда, жазғы демалыс кезінде балалар лагерінде, ауылшаруашылық жұмыстары жүріп жатқан жерлерде, қарттар үйі, сауықтыру орындарында (санатория), діни ұйымдарда т.б. жүргізіледі. Осы орындардың ерекшелігі және ондағы әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың объектісіне байланысты жұмыс түрлері мен тәсілдері де әр түрлі.

Атап айтсақ, тәртіп бұзған (нормадан тыс әрекетке барған) балалармен жұмыс істеу әр түрлі, өйткені олардың проблемалары да сан алуан:

- дамуы артта қалған балалармен жұмыс;
- тәрбиесінде кемшілігі бар балалармен жұмыс;
- жетім, бағып-қағуы жеткіліксіз балалармен жұмыс;
- девиантты балалармен (нормадан тыс), жүріс-тұрысы күмәнді, әлеуметке мінез-құлқы қайшы балалармен жұмыс;
- проблемалы отбасылармен жұмыс т.б.

Әлеуметтік педагог жұмысының түрлері де, объектісі де, жолдары да өте көп болғандықтан, ол осындай контингенттің қай-қайсысымен болса да жұмыс істеудің барлық түрін, әдістерін» тәсілдерін (технологиясын) меңгеруі тиіс. Әлеуметтік-педагог үнемі бір ғана адаммен, не болмаса бір контингентпен

жұмыс істемейді. Оның жұмыс нысаны ауысып тұрады, мысалы, бір маман аз мерзімде мүгедек баласы бар отбасымен шұғылданса, тағы бір мезгіл қарттар үйіне барып, сондағы әлеуметтік мәселелерді шешуге араласады» не болмаса, пенитенциар мекемесіне көмектесуге тура келеді.

Әрбір жеке адамның дара психикалық үрдістері - түйсіну, сезіну, қабылдау, ақыл-ес, ойлау, елестетуі, дамуы жас ерекшеліктеріне қарай әр түрлі болатыны белгілі. Олардың дамуы бала кезде қарқынды да, күшті және икемді болатыны әлсуметтендіру үрдісін жеңілдетеді. Олар әлеуметтендіру мақсатында оқыту, түсіндіру, дағдыландыру, жаттықтыру секілді т.б. меңгеру жолында кездесетін қиыншылықтарды жеңуге, төзімділік пен сабырлыққа үйретеді.

Әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекет әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекеттің мазмұнымен, формаларымен және ерекшеліктерімен танысқан соң, болашақ тәрбиеші назар аударатын басты мәселе - "күйзеліске душар болған балаларға қалай көмектесу керек" деген заңды сұрақ. Бұған жауапты ол әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекеттің әдіс-тәсілдерімен, жаңа технологиясымен танысқан соң алады.

Әдіс - ойға алған бір істі жүзеге асырудың тәсілдер жиынтығы. Бұны "метод" немесе "методика" деп те атайды. "Метод" грек тілінен аударғанда, белгілі бір іс-әрекеттің тәсілі дегенді білдіреді. Ал тәсіл дегеніміз - әдістің құрамдас бөлігі ретінде белгілі бір іс-шараны жүзеге асырудың реті, қимыш-қарекет немесе іскерлік.

Әдіс, іс-әрекетті жүзеге асырудың жолдары. Бұлардың барлығы - жастар мен балаларды, ересек адамдарды әлеуметтендіруде, оларға жекелеген, арнайы көмек беруде қолданылатын әлеуметтік педагогтың басты жәрдемшісі. Әлеуметтік педагогика енді ғана дамып келе жатқан ғылым болғандықтан, оның әдістері, көбінесе, жалпы педагогика, әлеуметтік психология, әлеуметтану ілімдерінен алынып, тоғыстыра қолданылатын сипатқа ие. Іс-шараларды жүзеге асыруда әдістерді қолдану әр түрлі тәсілдерді пайдалану арқылы шешіледі. Зерттеуші Э.Ш.Натанзон әдістерді екі сипатта талдайды: жалғастыратын және кедергі болатын.

Жалғастырушы әдістер: сыйлау, көңіл бөлу, кеңесу, өтіну, сенім білдіру, өз күшіне сүйену т.б; ал кедергі болатын әдістер: бұйрық беру, жазалау, ым-ишарамен басқару, зекіп айту, ұрысу, сенімсіздік білдіру, ескерту, қысастық қылу, ызалану, ашулану, басқа да баланы (адамды) ашындыратын әдістер. Бұл әдістерді әлеуметтік ахуалға, әлеуметтендіру сипатына, тұлғалық ерекшеліктерге, өмір тәжірибесіне байланысты қолданады.

Әлеуметтік тәрбиенің құралдары - алға қойған мақсатты тәжірибеде жүзеге асыруда қолданатын материалдық, эмоциялық, зерделік

(интеллектуал) нәрселер. Мысалы, ойын — демалыстың бір түрі, бірақ, ойын әдіс те болып есептеледі. Ол баланың дамуына ықпал ететін ең басты құрал ретінде де қарастырылады. Әлеуметтік-педагогикалық құралдарына көркем табиғат, кітап, көркем өнер туындылары, бұқаралық ақпарат құралдары т.б. кіреді. Бұл үш ұғым өзара тығыз байланыста. Оның үлгісі төменде келтірілген (1-сызба).

1-сызба. Әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекет құрамы

Әдіс-тәсілдері	Құралдары	Түрлері (формалары)
Зерттеу, зерделеу әдістері; Сөз түріндегі әдістер; Іс-әрекетін ұйымдастыру; Жаттықтыру; Әдет қалыптастыру; Дағдыландыру; Үйрету; Бақылау; Байқау; Бағалау; Өзін-өзі тәрбиелеу; Белсенді әдістер; Ынталандыру әдістері;	Оқу Еңбек Ойын Өзіне қызмет ет Қарым-қатынас Бос уақыт	Диагностика, Танып-білу; Әлеуметтендіру немесе қатарға қосу; Түзету; Реттеу; Қалыбына келтіру; Дәнекерлік; Орналастыру; (жұмысқа, интернатқа. паналау орнына т.б.) Демалысын ұйымдастыру; Алдын алу;

Сызбада көрсетілгендей, тәсілдер әдістерді толықтырып тұрады, ал олар өз кезегінде құралдар арқылы жүзеге асады, да кейбір кездерде құрал ретінде пайдалануға болады.

Әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекетте көбінесе сендіру және жаттықтыру әдістері қолданылады.

Сендіру әдісі - дамуында кемшіліктері бар мүгедек балаларды қоғамда әділдік, адалдық, шындық бар екеніне сендіру, жалпыға бірдей адамгершілік ережелерін түсіндіру, жүріс-тұрыс мәдениетін сақтауға үйрету болып саналады. Бұл әдіс көп жағдайда балалардың ой-санасына, бейімділігі мен сезім-эмоциясына әсер етеді, баланың ішкі жан дүниесін тыныштандырып,

үмітін оятып, көңілін көтеріп, өз күшіне сенімін тудырады. Әлеуметтік педагог баланың негізгі кемшілігі неде, жапа шегу сипаты қандай, мысалы, денесінің мүгедек, кемтарлық сипаты, ақыл-есінің кемдігі, не жеткіліксіз дамығаны, есту, көру, сөйлеу органдарының дұрыс қызмет атқармауы, тәрбие кемшілігі, отбасынан қашқан, тәртіпсіз т.б. екендігін білуі және болашақта қандай адаммен жұмыс істейтінін анықтап алуы жұмыстың тиімділігін, педагог іс-әрекетінің жүйелігін қамсыздандырады. Әйтпесе істелген іс, жүзеге асырған шаралар текке кетеді. Айталық, мүгедек балаға материалдық көмек беру маңызды, мысалы, жүретін кұрал (арба) не аппарат жасатып беру керек болса, тәрбиесі нашар балалармен сөйлесу, әңгімелесу, жауапты жұмыстар жүктеу, тағы басқа іс-әрекеттерді ұйымдастыру тиімді болуы мүмкін.

Сендірудің құрамдас бөлігі - талап қою. Олар әр түрлі, мысалы, сөзсіз орындау талабын қою; ұрлық істеме, жаман жолға барма, өтірік айтпа, гигиеналық тазалықты сақта т.б.

Сендіру әдісі - әңгімелесу, айтып беру, лекциялар, диспуттар өткізу, талқылау ұйымдастыру және жақсы үлгі-өнеге көрсету сұхбат арқылы жүзеге асады, Балаларға үлгі-өнеге ретінде қайратты, ырықты, төзімді де шыдамды, ержүрек адамдардың өмірінен мысалдар келтіру, егер ондай адамдар бар болса солардың өздерімен тікелей кездесулер ұйымдастыру секілді т.б. жұмыстар нәтижелі болмақ. Айталық, соғыс кезінде немесе тыныштық заманда, күнделікті өмірде болып жатқан ерлік көріністерді, еңбек майданындағы алдыңғы қатарлы адамдарды, кино қаһармандарын, жәрдем беру міндетін алған ұйымдар мен жеке адамдарды, бай тұлғаларды т.б. мысал ретінде көрсетуге болады.

Егер де сендіру баланың ой-санасына әсерін тигізсе, жаттығу және қайталау баланың бойына, жүріс-тұрысына жақсы әдеттерді дарытуға елеулі ықпал етеді. Мұндай жүріс-тұрыс көріністері баланың іс-әрекетінен, қарым-қатынасынан байқалса, мінез-құлық ережелерін қалыптастыру, жаттығу, үйрету, іс-қимыл арқылы іске асады. Мінез-құлық, адамгершілік ережелері сендіру әдісі арқылы жүзеге асырылса, (берілген үлгіні қараңыз), жүріс-тұрыс, мінез-құлық жаттығу, үйрету арқылы қалыптасады.

Жаттығу, нақтылап айтқанда, балалардың мінез-құлық, жүріс-тұрыс ережелерін меңгеруін, оларды үсті-үстіне қайталау арқылы (санның сапаға айналуы) әдетке айналып, ол өз кезегінде тұлғаның жеке қасиеті ретінде көрініс береді. Бұған мынадай қарапайым мысал келтіруге болады. Бала ас ішу ережелерін білмесе, төгіп-шашып, үсті басын былғап, үстелде өзін ұстай алмаса оны ұрысу арқылы реттеу қиын. Сондықтан үйрету, жаттықтыру, көп рет қайталау арқылы, әдетке айналдырса, ол уақыт өте келе өзінен-өзі қалыптасқан қимыл ретінде қалыптасады. Кейбір балаларда жаман әдеттердің қалыптасып қалғаны байқалады. Өзіне-өзі қызмет ете алмайды, не оның жөнін білмейді, бейімделмеген, мысалы, жуыну, таза жүру, өмір сүрген ортаны таза ұстау секілді басқа да іс-әрекеттерді айтуға болады. Шылым шегу,

маскүнемдік, нашақорлық, насыбай ату, былапыт сөздерге жақын болуы, қоғамдық ортада өзін ұстай алмауы, вандализмді көңіл көтерудің бір түрі, не күш-қуатын тексеру тәсілі ретінде пайдалану көрінеу жерлерге балыпыт сөздер жазу, басқа да жаман нәрселерге әуестік, әлеуметтік-педагогикалық жұмыс әдістері мен тәсілдерін ұрымтал қолдануды талап етеді.

Әлеуметтік-педагогикалық әдістердің ерекше тобын түзету, қатарға қосу, қалыбына келтіру, жолдары құрайды. Бұған мадақтау және жазалау жатады. Бұл әдістер көбінесе баланың жүріс-тұрысын, мінез-құлық қасиеттерін қалыптастыруға арналған. Мадақтау адамның жүріс-тұрысын, іс-қимылын қолдау, қол жеткізген игіліктерін бағалау, демек қуаттау, нығайту мақсатында қолданылады. Ал жазалау — теріс көріністерге жол бермеу, тыйым салу қайтадан тәрбиелеу, түзету жұмыс-тарында қолданылады. Бұл әдістер негізінен тұлғаның жеке басына ар-намысына нұқсан келтірмей, іс-әрекетіне қарай қолданып, жекс адамның ерекшеліктеріне қарай бағытталса, педагогикалық талаптарға сай болмақ.

Тұлғаны мадақтау не жазалаудан басқа да ескерту, сөгіс беру, түсіндіру, тәртіпке шақыру секілді әдістер бар. Мысалы, ескерту қылмыс, тәртіп бұзу секілді жаман қылықтардың алдын алып, осындай істерден сақтандырады, кейде болдырмауы мүмкін. Осы және басқа да әдістерді өзара тығыз байланыста педагогикалық жан-жақты негіздеп қолданса тиімділігі арта түспек. [3]

Әлеуметтік-педагогикалық технология. Қазіргі кезде оқу-тәрбие үрдісінде қолданатын әдіс-тәсілдер, формалар, тәрбиешінің іс-әрекеті мен жеке басының ұстаздық қасиеттері, рефлексия секілді тұстарының барлығын қамтитын «технология» ұғымы кең таралуда. Әлеуметтік жұмыстарда "әлеуметтік-педагогикалық технология" деген ұғым өз төңірегінде "әлеуметтік педагогика" және "технология" деген екі түсінікті біріктіреді. Бұл ұғым өткен ғасырдың 40-жылдары АҚШ-тың мектептерінде техникалық құралдар, магнитофон, проигрыватель, кадоскоп, кино аппараттары, диапроектор, жазу машиналары, есеп машиналарын қолдануға байланысты туындаған. Ал 50 жылдардан бастап жеңіл өнеркәсіп технологиясына қатысты бұл ұғым педагогика саласына енгізіліп, онда қолданатын әдістер мен тәсілдер сипатын нақтылау көзделген болатын. Осы кезде бағдарламалы оқыту идеясы ауқымында аудиовизуалды құралдар қолдануға байланысты "педагогикалық технология" деген жалпы бағыт анықталған.

Қазіргі кезде "педагогикалық технология" ұғымына берілген анықтамалар әр түрлі болуына қарамастан жалпы мәні мен маңызы бір мағынаны береді. Педагогикалық технология кең мағынада — оқу-тәрбие жұмыстарын жүйелі түрде жоспарлау үрдісін дамыту және оның нәтижесін арттыру, жұмыс барысын талдау, басқару, техникалық ресурстарды ұтымды пайдалану дегенді білдіреді. Ал осы ұғымның тар мағынасына келетін болсақ, ол оқу-тәрбие үрдісінің методикасын және оның таңдау ұстанымдарын білдіреді.

Әлеуметтік-педагогикалық жұмыста қолданатын әдіс-тәсіл, құрал, мақсат, міндет, форма, ұстаз. Іс-әрекетінің барлығы толығымен әлеуметтік-педагогикалық технологияны білдіреді. Бірақ әлеуметтік-педагогикалық технологияның мазмұны жалпы педагогикалық технологиядан алдеқайда кең. Себебі, ол әлеуметтік объектінің ерекшелігін және онымен жұмыс істегенде қолданылатын психологиялық, медициналық, педагогикалық, әлеуметтік жұмыс әдіс-тәсілдері, формасы, іс-әрекет бағыты сияқты басқа да көптеген тұстарын қамтиды. Бұдан басқа әлеуметтік технология деген ұғымға келетін болсақ, ол әлеуметтану ілімінің негізінде пайда болып, әлеуметтік үрдістердің барысын талдау, басқару, бақылау жұмыстарына байланысты және оны жүзеге асыратын қызметкер мен әлеуметтік педагогтың іс-әрекетін қамтиды. Жоғарыда айтылғандай әлеуметтік жұмыстар педагогика және психология ғылымына сүйеніп, балалардың, жастар мен ересек адамдардың жас және жеке ерекшеліктерін, күйзеліс түрін ескере отырып көмек беру технологиясын анықтауға бағытталған.

Әлеуметтік технология дегеніміз - әлеуметтік қызмет ұйымдастыру технологиясы және әлеуметтік педагогтың іс-әрекет технологиясын сабақтастыра қарастыруды талап етеді. Өйткені, әлеуметтік педагог мен әлеуметтік педагогтың жұмыс нысаны бір, әрі көп тұстарын бірлесіп шешуге болады. Сол себепті мұны "әлеуметтік-педагогика технологиясы" десе де болады.

Алғашқы кезеңде, баланың әр түрлі мәселелерін шешу, диагноздау (себебін табу, белгілеу) арқылы күйзеліске душар болу себебі мен оның салдарын анықтап, талдап, нақтылаудан басталады. Мәселенің себебін анықтаған соң, одан кейінгі кезең - анықталған мәселені шешу жолдарын іздестіру. Бұл кезеңді шартты түрде мынадан екі жолмен іске асыруға болады: біріншісі, жалпыға белгілі әлеуметтік-педагогикалық технологияны, әдіс-тәсілдерді, құралдарды қолданып баланың мәселесін шешіл беруге ұмтылу; екіншісі, әдеттегі технологиямен шешу мүмкін болмаған жағдайда, әлеуметтік педагог мәселені қайта қарастырып оны шешудің жаңаша бағдарламасын түзіп, әдістер-тәсілдер мен құралдардың сәйкестерін қарастырады. Одан нәтиже болмаса, баланың темпераменті, мінезі, ырық-эмоциясы, тұрмыстық ортаға бейімделу секілді ерекшеліктерін тереңінен танып-білу арқылы тағы да басқа жолдарын қарастырады. Бұлардың барлығы қойылған мәселе шешілмейінше жалғаса береді. Егер әлеуметтік педагог бұл мәселелерді шешуде психологтың, не медицина қызметкерінің, әлеуметтік педагогдың және басқалардың көмегіне мұқтаж болса, оны да өзі ұйымдастырады. Ең соңғы кезең, мәселені шешу үшін істелген әрекеттердің нәтижесін талдап бағалау, қорытындысын шығару болып табылады. Бұл да мынадай екі тараптан қарастыруды қажет етеді. Біріншісі, әлеуметтік педагог жәрдем берген соң, ол мәселеге қайтадан қайрылмайды; екіншісі, әлеуметтік

педагог көмек бере алмаса немесе оны соңына жеткізе алмай қалса, онда оған қайтадан қайрылып, мәселені шешудің басқа жолдарын іздестіреді. [4]

Қазіргі отбасы алдында тұрған барлық мәселелердің ішіндегі ең маңыздысы-отбасын қоғамға бейімдеу мәселесі. Бейімделу процесінің негізгі сипаттамасы-әлеуметтік мәртебе, яғни.отбасының қоғамдағы бейімделу процесіндегі жағдайы.

Отбасын әлеуметтік бейімделу процесінде біртұтас жүйелік білім ретінде қарастыру оның бірқатар құрылымдық және функционалдық сипаттамаларын талдауды, сондай-ақ отбасы мүшелерінің жеке ерекшеліктерін талдауды қамтиды.

Әлеуметтік тәрбиеші үшін отбасының келесі құрылымдық сипаттамалары маңызды:

- * неке серіктестерінің болуы (толық, ресми түрде толық, толық емес);
- * отбасының өмірлік циклінің кезеңі (жас, жетілген, қарт);
- * неке қию тәртібі (бастапқы, қайталама);
- * отбасындағы ұрпақтар саны (бір немесе бірнеше ұрпақ);
- * балалар саны (көпбалалы, азбалалы).

Аталған сипаттамаларда отбасының ресурстық мүмкіндіктері (материалдық, тәрбиелік және т.б.) және әлеуметтік тәуекелдің ықтимал факторлары жатыр. Мысалы, некенің қайталануы жоғалған ерлі-зайыптылық және ата-аналық байланыстардың орнын толтырады, бірақ отбасының психологиялық климаты мен бала тәрбиесінде жағымсыз тенденциялар тудыруы мүмкін; отбасының күрделі құрамы, бір жағынан, рөлдік өзара әрекеттесудің әр түрлі көрінісін жасайды, демек, баланың әлеуметтенуінің кең өрісі, екінші жағынан, тұрғын үй тапшылығы жағдайында бірнеше ұрпақтың мәжбүрлі бірге тұруы отбасындағы жанжалдың артуына әкелуі мүмкін және т.б. [18].

Отбасының жағдайын тұтастай көрсететін құрылымдық және функционалдық сипаттамалардан басқа, оның мүшелерінің жеке ерекшеліктері әлеуметтік-педагогикалық қызмет үшін де маңызды. Оларға ересек отбасы мүшелерінің әлеуметтік-демографиялық, физиологиялық, психологиялық, патологиялық әдеттері, сондай-ақ баланың сипаттамалары жатады: баланың жасына сәйкес жас, физикалық, психикалық, сөйлеу даму деңгейі; қызығушылықтары, қабілеттері; ол қатысатын білім беру мекемесі; қарым-қатынас пен оқудың сәттілігі; мінез-құлық ауытқуларының, патологиялық әдеттердің, сөйлеу және психикалық бұзылулардың болуы.

Отбасы мүшелерінің жеке сипаттамаларының оның құрылымдық және функционалдық параметрлерімен үйлесуі күрделі сипаттамаға — отбасы мәртебесіне айналады. Ғалымдар отбасының кем дегенде 4 мәртебесі болуы мүмкін екенін көрсетті: экономикалық, әлеуметтік-психологиялық, әлеуметтік-мәдени және ситуациялық рөл. Бұл мәртебелер отбасының жағдайын, оның белгілі бір уақытта белгілі бір өмір сүру саласындағы жағдайын сипаттайды, яғни оны қоғамға бейімдеудің үздіксіз процесінде отбасының белгілі бір күйінің кесіндісін білдіреді. Отбасының әлеуметтік бейімделу құрылымы диаграммада көрсетілген (1-қосымшаны қараңыз).

Отбасының әлеуметтік бейімделуінің бірінші компоненті-отбасының материалдық жағдайы. Ақшалай және мүлктік қамтамасыз етуден тұратын отбасының материалдық әл-ауқатын бағалау үшін бірнеше сандық және сапалық критерийлер қажет: отбасының табыс деңгейі, оның тұрғын үй жағдайлары, пәндік ортасы, сондай-ақ отбасының әлеуметтік-экономикалық мәртебесін құрайтын оның мүшелерінің әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары.

Отбасының әлеуметтік бейімделуінің екінші компоненті-оның психологиялық климаты-отбасы мүшелерінің көңіл-күйі, олардың психикалық тәжірибелері, бір-біріне, басқа адамдарға, жұмысқа, қоршаған оқиғаларға деген қарым-қатынасы нәтижесінде қалыптасатын азды-көпті тұрақты эмоционалды көңіл-күй.

Отбасының психологиялық климатының жай-күйін немесе басқаша айтқанда оның әлеуметтік-психологиялық мәртебесін білу және бағалау үшін барлық қатынастарды оларға қатысатын субъектілер қағидаты бойынша жеке салаларға бөлген жөн: неке, бала-ата-ана және жақын ортамен қарым-қатынас.

Отбасының психологиялық климатының жай-күйінің көрсеткіштері ретінде мыналар ерекшеленеді: эмоционалды жайлылық дәрежесі, мазасыздық деңгейі, өзара түсіністік, құрмет, қолдау, көмек, жанашырлық және өзара әсер ету дәрежесі; бос уақытты өткізу орны (отбасында немесе одан тыс), жақын ортамен қарым-қатынаста отбасының ашықтығы.

Теңдік пен ынтымақтастық, жеке құқықтарды құрметтеу қағидаттарына негізделген, өзара байланыстылықпен, эмоционалды жақындықпен, отбасы мүшелерінің әрқайсысының осы қатынастардың сапасына қанағаттануымен сипатталатын қатынастар қолайлы болып саналады; бұл жағдайда отбасының әлеуметтік-психологиялық мәртебесі жоғары деп бағаланады.

Отбасылық қатынастардың бір немесе бірнеше саласында созылмалы қиындықтар мен қақтығыстар болған кезде отбасындағы психологиялық

ахуал қолайсыз; отбасы мүшелері үнемі мазасыздықты, эмоционалды ыңғайсыздықты сезінеді; қарым-қатынаста иеліктен шығару басым болады. Мұның бәрі отбасының негізгі функцияларының бірі — психотерапиялық, яғни.стресс пен шаршауды жеңілдету, отбасының әр мүшесінің физикалық және психикалық күштерін толықтыру. Бұл жағдайда әлеуметтік-психологиялық климат төмен. Сонымен қатар, қолайсыз қатынастар дағдарысқа айналуы мүмкін, олар толық түсінбеушілікпен, бір-біріне дұшпандықпен, зорлық-зомбылықтың өршуімен (психикалық, физикалық, жыныстық), байланыстырушы БАЙЛАНЫСТАРДЫ ҮЗУГЕ деген ұмтылыспен сипатталады. Дағдарыстық қатынастардың мысалдары: ажырасу, баланың үйден қашуы, туыстарымен қарым-қатынасты тоқтату.

Қолайсыз тенденциялар әлі де әлсіз, созылмалы сипатта болмаған кезде отбасының аралық жағдайы қанағаттанарлық деп саналады, бұл жағдайда отбасының әлеуметтік-психологиялық жағдайы орташа болып саналады.

Отбасының әлеуметтік бейімделу құрылымының үшінші компоненті-әлеуметтік-мәдени бейімделу. Отбасының жалпы мәдениетін анықтай отырып, оның ересек мүшелерінің білім деңгейін ескеру қажет, өйткені ол бала тәрбиесіндегі шешуші факторлардың бірі, сондай-ақ отбасы мүшелерінің тікелей тұрмыстық және мінез-құлық мәдениеті ретінде танылады.

Егер отбасы әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерді сақтаушы рөлін атқарса (отбасылық мерекелер сақталса, ауызша халық шығармашылығы сақталса), отбасы мәдениетінің деңгейі жоғары болып саналады; мүдделердің кең ауқымы, дамыған рухани қажеттіліктері бар; отбасында өмір ұтымды ұйымдастырылған, бос уақыт әр түрлі, бос уақыт пен тұрмыстық қызметтің бірлескен формалары басым; отбасы жан-жақты (эстетикалық, физикалық, эмоционалдық, еңбек) баланы тәрбиелеу және салауатты өмір салтын қолдайды.

Егер отбасының рухани қажеттіліктері дамымаған болса, мүдделер шеңбері шектеулі, өмір ұйымдастырылмаған, отбасын біріктіретін мәдени-демалыс және еңбек қызметі жоқ, отбасы мүшелерінің мінез — құлқын моральдық реттеу әлсіз болса (реттеудің зорлық-зомбылық әдістері басым); отбасы қолайсыз (зиянды, азғындық) өмір салтын жүргізеді, содан кейін оның мәдени деңгейі төмен.

Егер отбасы мәдениеттің жоғары деңгейін көрсететін сипаттамалардың толық жиынтығына ие болмаса, бірақ оның мәдени деңгейіндегі олқылықтарды түсініп, оны көтеру бағытында белсенді болса, онда отбасының орташа Әлеуметтік-мәдени мәртебесі туралы айтуға болады.

Отбасының психологиялық климатының жағдайы және оның мәдени деңгейі бір-біріне өзара әсер ететін көрсеткіштер, өйткені қолайлы психологиялық климат балалардың адамгершілік тәрбиесінің, олардың жоғары эмоционалды мәдениетінің сенімді негізі болып табылады.

Төртінші көрсеткіш-бұл отбасындағы балаға деген көзқараспен байланысты ситуациялық-рөлдік бейімделу. Балаға сындарлы қарым-қатынас, баланың проблемаларын шешуде отбасының жоғары мәдениеті мен белсенділігі жағдайында оның ситуациялық — рөлдік мәртебесі жоғары; Егер балаға қатысты оның проблемаларына баса назар аударылса, онда орташа. Баланың проблемаларын және оған деген теріс көзқарасты елемеген жағдайда, олар әдетте отбасының төмен мәдениеті мен белсенділігімен үйлеседі, ситуациялық-рөлдік мәртебе төмен [18, б.175].

Осылайша, отбасының құрылымдық және функционалдық сипаттамаларын, сондай-ақ оның мүшелерінің жеке ерекшеліктерін талдау негізінде оның құрылымдық және функционалдық түрін анықтауға және сонымен бірге отбасы мен оның мүшелерінің қоғамдағы әлеуметтік бейімделу деңгейі туралы қорытынды жасауға болады.

1.3 Аз қамтылған отбасыны және балаларды әлеуметтендіру теориясы

Қазір мемлекет тарапынан берілетін жәрдемақыға қатысты әділетті бөлініс жасау қажет емес. Себебі бұл мәселеге қатысты қазіргі қолданыстағы заңнамаға сәйкес жергілікті деңгейде мемлекеттік бюджет есебінен аз қамтамасыз етілген отбасыларға мұқтаждығы мен табыс деңгейі ескеріліп, бірнеше әлеуметтік көмек және қолдау түрлері ұсынылады. Біздің елдегі әлеуметтік көмектің бірінші жүйесі – ол табысы кедейлік шегінен төмен аз қамтамасыз етілген отбасыларға атаулы әлеуметтік көмек төленеді. Оның мөлшері жан басына шаққанда орташа табысы мен кедейлік шегі (ең төмен күнкөріс деңгейінің 40 пайызын құрайды) арасындағы айырма түрінде есептеледі. Бұған қатысты деректерге жүгінсек, 2019 жылдың 1 қаңтарындағы мәлімет бойынша республикада 194,5 мыңдай адамға 2,8 млрд теңге сомаға атаулы әлеуметтік көмек тағайындалып, төленіпті. Атаулы әлеуметтік көмекті алушылардың 60 пайызға жуығын ауыл тұрғындары құрайды. Демек, бұл – атаулы әлеуметтік көмектің жалпы шығындар сомасының басым бөлігі өзінен-өзі ауыл тұрғындарына бағытталды деген сөз. Тағы бір ескерер жайт, қазірде осы атаулы әлеуметтік көмек енгізілгелі бері оны алушылардың саны шамамен алты есеге төмендеді. Мысалы, 2002 жылы елде атаулы әлеуметтік көмек алатындардың саны 1 млн 300 мың болса, 2019 жылы тек 200 мыңға жуық адамды құраған. Мұның өзі елде

еңбек белсенділігінің артып отырғанын, экономикалық ахуалдың түзеле түскенін көрсетеді емес пе? Сондай-ақ республикамызда көрсетілетін әлеуметтік көмектің екінші бір түрі – балалы отбасыларға берілетін әлеуметтік көмек түрі. Біздің елде 18 жасқа дейінгі балалары бар отбасыларға жан басына шаққандағы табысы азық-түлік себетінен (ең төмен күнкөріс деңгейінің 60 пайызы) төмен болған жағдайда отбасындағы әр балаға 1 айлық есептік көрсеткіш, яғни 3450 теңге мөлшерінде балалар жәрдемақысы төленеді. Бұл еліміздің «Балалы отбасыларға берілетін мемлекеттік жәрдемақылар туралы» заңы аясында жүзеге асуда. Өткен жылдың қорытындысы бойынша 18 жасқа дейінгі балаларға берілетін жәрдемақымен 750 мыңға жуық бала қамтылып, 9 млрд теңгеден астам жәрдемақы тағайындалып, төленді. Балалар жәрдемақысын төлеуге бөлінген жалпы соманың 75 пайызы да тағы сол ауылдық жерде тұратын балаларға бөлінгенін айта кету керек. Демек бұл жерде мұның барлығы қалалық, ауылдық деңгейде өзіндік межеде бөлініп отырғанын ескеруіміз керек. Сондықтан мұндай пікірлерді өз басым қолдамаймын. Жалпы, табысы төмен отбасыларға әлеуметтік көмек көрсету – отбасының өмірлік проблемаларын тұрақты шешетін әрекет емес. Ол тек қана кедейлік проблемаларын шешуге бағытталған қосымша әлеуметтік педагогтік қолдау болып табылады. Ал ең негізгі күшті біз лайықты еңбек жағдайын жасауға, жұмыссыздықты төмендетуге, халықтың өзін-өзі кәсіппен қамтуына бағыттауымыз қажет.

Жаңа қоғамдық-саяси қарым-қатынастар бекіп жатқан кезеңде қазіргі заманның отбасына әлеуметтік талдау жасайтын, отбасын нығайтудың және оның тұрақтылығын сақтаудың жолын белгілеген қазақстандық сойиолгтардың зерттеулерін атап өту керек (Н.А.Аитов, У.Ауталипова, У.Бекжанов, К.Г.Габдуллина, З.Ж.Жаназарова және тағы басқалары).

ҚР мемлекеттік отбасы саясаты тұжырымдамасы отбасы жөнінде көптеген қаулы, бағдарлама және жобалар қабылданған болатын, бірақ бұл шешімдердің бас Отбасымен әлеуметтік жұмыс — әлеуметтік саясаттың негізгі бағдарыты мазмұны мемлекет пен оның органдарын, құжаттарда айтылғандай, отбасы тіршілігінің материалдық жағдайын жақсарту, кедейліктің алдын алу және аз қамтамасыз етілген отбасын қолдаумен байланысты қысқа мерзімдік, конъюнктура міндеттерді шешуге арналған қызметтерге бағыттайды. Отбасы саясаты тұжырымдамасында бірінші орында алғашқы кезектегі шаралар қаралған, бірақ онда ұзақ мерзімдік міндеттер мен шаралар туралы сөз қозғалмаған.

Отбасы саясаты 1-2 балалы бөлектенген нуклеарлық отбасына материалдық көмек түрінде концептуальды және аксиологиялы әсер етеді. Отбасының нақты осы түрі оқиғаның спонтандық жолын статистиканың айтуымен, нағыз бұқаралық, модальдік жасайды. Отбасы құрылымының

әртүрлілігі осы бір отбасының және репродуктивтік мінез-құлықтың жалғыз түрән аз балалықты жабырқаған тотальдыққа, жеке жауапкершіліктен айырған стандарттыққа дейін жеткізілген. Бұл өздігінен отбасы беріктілігін тез төмендетеді, әлеуметтік институтындай отбасы жағдайын нашарлатады, ол тығыз ағайындық байланыстары бар көп ұрпақты отбасын қоса отырып, отбасы құрылымының плюрализмін немесе, кем дегенде, бірнеше балалы нуклеардык отбасын айтады.

Шындығындада, біздің көзқарас бойынша отбасы саясатының жоғарыда сипатталған «отбасы саясатымен» ұқсастығы жоқ.

Қазақстан отбасының проблемасы толығымен барлық әлемдік проблемаға сай келеді. Отбасындағы қазіргі заманғы қоғамға сай келетін, барлық әлеуметтік проблемалар көрініс табады. Әлем мен Қазақстанда болып жатқан, әлеуметтік-экономикалық, саяси үдерістер астарында отбасы әлеуметтік институты сияқты сондай маңызды өзгерістерді басынан кешіреді. Қазақстан отбасында қозғалған, заманауи өзгерістердің мәні қоғамның әлеуметтік бақылауы мен отбасының нысанды айқындамасының, атап айтқанда, институционалды белгілерінің барлығын жоғалтуына байланысты болды. Бұл үдеріс отбасында толық іріткі салуға алып келмейді, ол қоғамды демократияландыру және оның батыстық түрі бойынша жаңғыру жағдайында табиғи болып табылады. Жаңғыру отбасының моделінің кең әр алуандығын туғызып, оның өмір сүруінің барлық саласын қозғады. Бүгінгі күні Қазақстан аймағында отбасының ортақ саны 4 млн, ал үй шаруасында 4,2 млн. 2019 жылдың қаңтарының 1 күнінен бастап, 50% отбасының құрамында 4 және одан да көп отбасы мүшелері бар. Үй шаруаларының орташа өлшемі 3,6 адам. Көп таралған түрі «нуклеарлы» — «нуклеа» сөзінен шыққан, демек, бас бөлігі негіз. Нуклеарлы отбасылардың көптеген көлемі отбасының ақшалай қиындығы, ол тек тұрғын үйлерін ауыстыруға ғана мәжбүр етпейді, сондай-ақ, көп ұрпақты отбасының бөлінуі мен басқа үдерістердің туындауына да әкеп соғатын себептер жөнінде ішкі миграцияның көтерілуі туралы көптеген ғалымдардың ойларын қолдайды. Бірегей ортақ отбасы іс-әрекетінің аяқталуы балаларды қараусыз қалдыру, оларға әжелерінің қарамауы және балалары көмектеспейтін шалдар сияқты проблемаларды ушықтырады. Олар қартайғандар тұратын үйге баруға мәжбүр, сонымен бірге қоғам үшін күрделі моральды және экономикалық проблемаларды құрады.

Көп балалы отбасылар және бір асыраушысы бар отбасылар Қазақстан Республикасының кедей тұрғындарының көбін құрайды. Олардың өмір сүру жағдайлары отбасы жәрдемақысының нақты құны мен нақты көмектің азаюы есебінен қосымша төмендеуі мүмкін. Қазақстандағы 18,0% отбасы кедейліктің шегінде өмір сүру қызметтерін қолдау үшін қажетті шығындарға

ғана жетеді.

Ауылдық жерлерден қалаға қазақ тұрғындарының көшуі қирау сипатына ие болды. Қазақтардың депопуляциясында, қорыта келгенде, мамандар айтқан болжамдардан гөрі, деиографиялық жағдай күшті ұратын болады. Ойды жалғастыра отырып, ауыл тұрғындары неғұрлым көп ұтқыр болса, соғұрлым Қазақстандағы тұрғындардың өсімі тез төмендейтінін атап өткім келеді.

Қоғамның әлеуметтік-демографиялық құрылымының маңызды элементі бүгін тұрғындардың ішкі және ұлыстық көшіп-қонуы болып табылады. Қазақстанға сай құбылыс тұрғындардың көпұлтты құрамы болып есептелінеді. XIX ғасырдан бастап, әртүрлі: өз еркімен орын ауыстыру, бүкіл халықтық депортация, тың жерлерді игеру жолдарымен Қазақстан аймағына иммигранттардың қарқынды ағымы келуде. 70-ші жылдары қазақтар Республика тұрғындарының 30%-н ғана құраған. 1991 жылдары Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін алғаннан кейін тұрғындар құрамына кәдімгідей әсер еткен, ұлттық көшіп-қону үдерісі басталды. 1991-1997 жылдар ішінде және 1998-ші жылдың бірінші жарты жылдығында Қазақстан Республикасынан 2 млн. 171 мың адам көшіп кетті, ал кейін 592 мың адам көшіп келді. Көшіп-қону сальдосы 1 млн. 579 мың алынған адамды құрады.

Отбасы өмірі бейнесінің тұрақсыздығы және ажырасу санының өсуі тұрғындардың көшіп-қонуына әсерін тигізеді.

Қазақстанның Мемстаткомның мәліметі бойынша егер 2009 жылы тұрғындардың 1000 адамына 7,3 неке мен 4,5 ажырасу келсе, онда 2019 жылы 99,0% некенің 31,2% ажырасу болған, демек ҚР 1000 тұрғынының 6,1 некеге отырушыларға 1,8 ажырасулар келген. 60%-дан жоғарысы екі жыныстың да ең репродуктивті жасына түседі. Қазір көптеген отбасының ажырасу кезіндегі өмір сүру өткелі бір жылдан бес жылға дейін және бес жылдан он жылға дейінгі болып отыр, демек сол кезде балалар әлі кішкене болса, ажырасқаннан кейін ата-анасының біреуімен қалады. Ажырасудан балалар қиналады.

2 Отбасының әлеуметтік мәселелері және оны шешу жолдары

2.1 Аз қамтылған отбасылардың әлеуметтік-экономикалық, медициналық және психологиялық-педагогикалық мәселелері

Қазіргі уақытта әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың нашарлауы, экономикалық жағдайдың тұрақсыздығы, ертеңгі күннің белгісіздігі мұндай отбасылардағы жағдайды айтарлықтай өзгертті, бұл осы тенденцияның дамуына кедергі келтіреді. Осы жағымсыз құбылыстардың барлығы Қазақстан қоғамындағы отбасының жағдайы балалардың жағдайына теріс әсер ететін дағдарыстың айқын белгілеріне ие екендігін көрсетеді [11, 35-бет].

Тұрғын үй жағдайларының табысы мен сапасының жоғары деңгейі (әлеуметтік нормалардан 2 және одан да көп есе жоғары), бұл тіршілікті қамтамасыз етудің негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыруға ғана емес, сонымен қатар әртүрлі қызмет түрлерін пайдалануға мүмкіндік береді, бұл отбасының материалдық жағынан қамтамасыз етілгендігін, жоғары әлеуметтік-экономикалық мәртебеге ие екендігін көрсетеді. Гүлденген отбасының әл — ауқат деңгейі орташадан 15-20% жоғары; мұндай отбасы өз мәселелерін өз бетінше, көмексіз шешеді.

Егер отбасының материалдық әл-ауқаты минималды әлеуметтік нормаларға сәйкес келсе, яғни отбасы өмірді қамтамасыз етудің негізгі қажеттіліктерін қанағаттандырумен айналысады, бірақ бос уақытты, білім беруді және басқа да әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін материалдық ресурстардың жетіспеушілігін сезінеді, онда мұндай отбасы аз қамтылған болып саналады, оның әлеуметтік — экономикалық мәртебесі орташа.

Егер отбасының табыс деңгейі, сондай-ақ тұрғын үй жағдайларының сапасы белгіленген нормалардан төмен болса (ең төменгі күнкөріс деңгейі және т.б.), соның салдарынан отбасы азық — түлікке, киімге, тұрғын үйге ақы төлеуге ең шұғыл қажеттіліктерді қанағаттандыра алмаса, онда мұндай отбасы кедей болып саналады, оның әлеуметтік-экономикалық мәртебесі төмен [18, 172-173 ББ.].

Осы әлеуметтік мәселелердің барлығы отбасының өміріне әсер етеді, яғни балалардың мүдделеріне әсер етеді. Сонымен қатар, елдің болашағы балалардың қалай өмір сүруіне, дамуына және оқуына байланысты. Төменде балалардың шынайы жағдайын жеткілікті түрде сипаттайтын бірқатар көрсеткіштерді қарастырайық, бұл өскелең ұрпақтың және жалпы қоғамның дамуындағы аландатарлық тенденцияларды байқауға мүмкіндік береді. Көрсеткіштер ретінде біз отбасын, денсаулықты, білім беруді, демалысты аламыз. Статистикалық мәліметтерге сәйкес, 18 жасқа дейінгі балалар мен жасөспірімдер саны жыл сайын төмендейді: 1996 жылдың басында ол 37,6 млн. адамды, 1997 жылдың басында — 36,7 млн. адамды, 1998 жылдың

басында — 35,9 млн. адамды құрады. Осы жылдар ішінде халықтың жалпы санындағы балалардың үлесі 26,2% - дан 24,4% - ға дейін төмендеді.

1997 жылы туудың жалпы коэффициенті 1000 тұрғынға шаққанда 8,6-ға тең болды және 1996 жылмен салыстырғанда 3,4% - ға қысқарды. Өмір бойы бір әйелге шаққандағы туылғандардың саны 1,23 (1996 жылы — 1,28) болды, бұл халықтың қарапайым көбеюі үшін қажет 2,14 — 2,15.

Отбасылық әл — ауқаттың келесі көрсеткіші-халықтың жұмыспен қамтылу деңгейі, жұмыспен қамтамасыз етілуі, демек, отбасы бюджетіне тиісті ақшалай түсімдер. 1997 жылы 2,2 миллион жұмыссыз ресми түрде тіркелді, бұл экономикалық белсенді халықтың 2,8 % құрады. Нақты жұмыссыздықты сарапшылар шамамен 3,3 есе жоғары бағалайды. 1998 жылғы 1 қаңтарға 901 мың жұмыссыздың асырауында кәмелетке толмаған балалары мен бала кезінен мүгедектері болды; оның ішінде 75 мың жұмыссыздар-жалғыз асыраушы болып табылатын ата-аналар, ал 89 мың жұмыссыздар. жұмыссыз үш және одан да көп кәмелетке толмаған бала болды.

Әл-ауқаттың маңызды элементі тұрғын үймен қамтамасыз ету, сондай-ақ тұрғын үй жағдайларын жақсарту үшін әлеуетті мүмкіндік болып табылады. 1997 жылы тұрғын үй жағдайын жақсарту есебінде 6,76 млн. отбасы (барлық отбасылардың 13%), оның ішінде 302 мың көпбалалы және 372 мың жас отбасы болды. Сонымен бірге, Қазақстанлік отбасылардың басым көпшілігінің жинақтары азайған кезде тұрғын үй құрылысының қарқынының баяулауы және тұрғын үйді тегін беруден оны сатып алуға көшу балалары бар отбасылардың тұрғын үй жағдайларын жақсартуды, демек, жақын болашақта балалардың дамуы мен өміріне қалыпты жағдай жасауды қиындатады. Осы құбылыстардың барлығы Неке және отбасы қатынастары саласындағы жағымсыз тенденциялардың дамуына әкелді: тіркелген некелер санының тұрақты төмендеуі аясында бұзылған отбасылар санының өсуі байқалады. Жалпы, балалары бар ерлі-зайыптылардың ажырасу саны 1989 жылдан 1994 жылға дейін 20% - дан астамға өсті. 1995 жылдан бастап ажырасу санының шамалы төмендеу тенденциясы байқалды. Алайда, бұл тенденция өте тұрақсыз және жағдай әлі де алаңдатады, өйткені жыл сайын жарты миллионға жуық бала бір ата-анамен қалады. Нәтижесінде, бүгінде елдегі әрбір жетінші бала толық емес отбасында тәрбиеленеді, оның барлық әлеуметтік және психологиялық-педагогикалық салдары бар [7, 159-бет].

Әлеуметтік тәуекел отбасы санатына әлеуметтік қызметі Қиын отбасылар жатады. Бұл, ең алдымен, көп балалы, толық емес отбасылар, жалғызбасты аналар, мүгедек балалармен немесе мүгедек ата-аналармен, жетім балалармен немесе қамқоршылармен, яғни асырауында артық жүктемесі бар отбасылар. Бұл топқа ата-аналары алимент төлеуден жалтаратын отбасылар; босқындар мен мәжбүрлі қоныс аударушылар отбасылары; мерзімді әскери қызметшілер мен депрессияға ұшыраған аймақтарда тұратын отбасылар; жұмыссыздар отбасылары; ең төменгі

күнкөріс деңгейі төмен отбасылар; ата-аналар-оқушылар немесе студенттер; әрекетке қабілетсіз ата-аналары бар отбасылар.

Асоциалды мінез-құлық тобына алкоголь мен есірткіге тәуелді ата-аналары, ата-аналары немесе құқық бұзушы балалары бар отбасылар кіреді. Бұл отбасылардың барлығы дерлік аз қамтылған, өйткені жоғарыда аталған отбасылардағы жан басына шаққандағы орташа табыс ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен.

Дағдарыс отбасы кедейлік шегінен төмен болып саналады.

16 жасқа дейінгі балалары бар мұндай отбасылардың саны мен үлесі әсіресе жоғары. 1995 жылы балалары бар отбасылар арасында кедей отбасылар 54,3 %, ал балалары жоқ отбасылар арасында 24,5% болды; ауылдық жерлерде кедей отбасылар қалаға қарағанда 2,3 есе көп. Санатқа: әлеуметтік тәуекел отбасы әлеуметтік қызметі Қиын отбасылар жатады. Бұл, ең алдымен, көп балалы, толық емес отбасылар, жалғызбасты аналар, мүгедек балалармен немесе мүгедек ата-аналармен, жетім балалармен немесе қамқоршылармен, яғни асырауында артық жүктемесі бар отбасылар. Бұл топқа ата-аналары алимент төлеуден жалтаратын отбасылар; босқындар мен мәжбүрлі қоныс аударушылар отбасылары; мерзімді әскери қызметшілер мен депрессияға ұшыраған аймақтарда тұратын отбасылар; жұмыссыздар отбасылары; ең төменгі күнкөріс деңгейі төмен отбасылар; оқушы немесе студент ата-аналар; әрекетке қабілетсіз ата-аналары бар отбасылар кіруі керек.

Асоциалды мінез-құлық тобына алкоголь мен есірткіге тәуелді ата-аналары, ата-аналары немесе құқық бұзушы балалары бар отбасылар кіреді. Бұл отбасылардың барлығы дерлік аз қамтылған, өйткені жоғарыда аталған отбасылардағы жан басына шаққандағы орташа табыс ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен [12, б.68].

Балалық шақтың жағдайы, ең алдымен, баланы тәрбиелеу мен әлеуметтендірудің негізгі институты ретінде отбасының жағдайымен анықталады. Отбасының жағдайы, ең алдымен, ол қамтамасыз ете алатын өмір деңгейімен анықталады. Өмір сүру деңгейі ұғымына екі көрсеткіш кіреді: күнкөріс деңгейі және орташа табыс деңгейі. Статистика мәліметтері көрсеткендей, соңғы жылдары ел халқының орта есеппен 28% - нақты ақшалай кірістер ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен болған.

Елде кедейлердің кең тобын қалыптастыру туралы сенімді түрде айтуға болады: 1990 жылы табысы ең төменгі күнкөріс деңгейіне жетпеген адамдардың саны 2,3 миллион адамды құрады, 1999 жылы ол 31 миллион адамға (халықтың 21%) бағаланды, ал Қазақстан Еңбек министрлігінің өмір сүру деңгейінің орталығының есептеулері бойынша бұл көрсеткіштен едәуір асып, 40% құрады - 45 млн. немесе жалпы халықтың үштен бірі. Ең кедейлердің қатарында екі немесе одан да көп балалары бар жұмыс істейтін отбасылар болды, өйткені орташа жалақы тек бір (өте қарапайым) асырауындағы адамға мүмкіндік береді, ал балалар жәрдемақысы, тіпті оны

алушылар да, душтың ең төменгі күнкөріс деңгейінің 15% - дан аспайды [11, 18-бет].

Мұқтаждық миллиондаған адамдар үшін тұрақты шындыққа айналды, олар тек төтенше жағдайларда ғана емес (жұмыссыздар, босқындар, көпбалалы, жалғызбасты, аз қамтылған ата-аналар және т. б.), сонымен қатар бұрын өздеріне және асырауындағы адамдарға — бюджет және дағдарыс салаларының қызметкері үшін: қорғаныс, машина жасау, жеңіл, ауылдық шаруашылықтар. Бұл Қазақстанлік " жаңа кедейлер", олардың аз қамтылуы жұмыс күшінің дәстүрлі төмендетілген бағасына байланысты қалыптасты, бұл жұмысшылардың көпшілігіне өзін және отбасын асырауға ең аз қаражат бермейді.

Осылайша, кедейлік деңгейі жоғары болып қала береді, Қазақстан халқының 30% - до ең төменгі күнкөріс деңгейі жоқ, осыған байланысты жұмыс істеуі қиын отбасылардың саны артып келеді, қауіпті отбасылар деп аталады, бұл жағымсыз құбылыстар Қазақстан қоғамындағы отбасының жағдайы дағдарыстың айқын белгілеріне ие екенін көрсетеді, бұл балалардың жағдайына теріс әсер етеді.

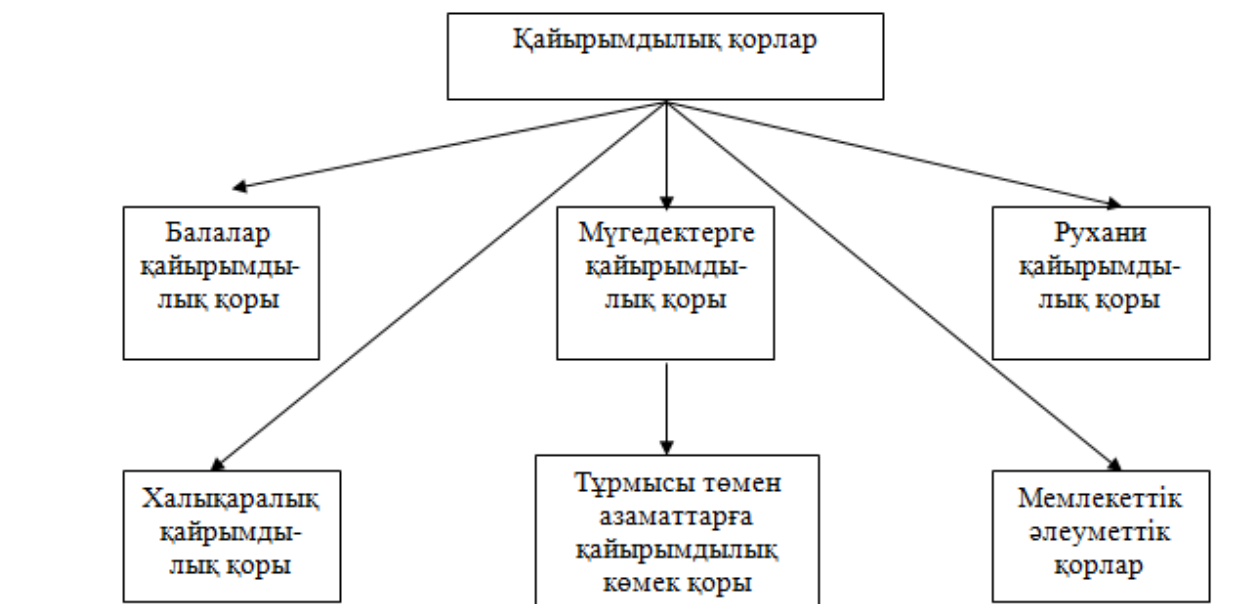
2.2 Аз қамтылған отбасылардағы балаларға арналған мемлекеттік қолдау түрлері

Әлеуметтік педагог отбасына қызмет көрсетіп, сонымен қатар мемлекеттік саясат та өткізеді. Ол өзгермелі әлеуметтік-экономикалық жағдайда нақты отбасылы көмек көрсетеді, әлеуметтік педагог белсенді түрде мемлекеттік емес ұйымдардың жұмысына қосылып, көп балалы отбасына және балаларға көмек көрсетеді. З.Ж.Жаназарова жазғандай, «бір жағынан әлеуметтік жұмыс қиын жағдайда өмір сүріп жатқан адамға және топқа көмек беруге бағытталған болса, ал басқа жағынан алғанда, әлеуметтік жұмыс индивидтер, бөлек топтар, қоғамдық, жеке және мемлекеттік мекемелер арасында сарапшы болып, маңызды роль атқарады».

Кейде әлеуметтік педагогден отбасына мынандай жағдайда шұғыл көмек талап етіледі: отбасында анасы мен баласын қорлағанда және күш көрсетіп, зорлаған жағдайда. Күш көрсетіп, қорлағанға: соққы, тұншықтыру әрекеті, жаралау, күйдіру, улы немесе психотропты заттарды қолдану және әдейі жүйке ауруына шалдықтыру жатады. Балаларға зорлық көрсету, ұру, қорлау сияқты жағдайлар орын алады. Ата-аналар баларына қатыгездік көрсеткен жағдайда оларды ата-аналық құқығын айырып, заң жүзінде жазалайды. Балаларды жетімдер үйіне және интернаттарға орналыстырады. Жәбірленген және сексуалды зорлық көрген адамдар ұзақ уақытқа дейін өз қалпына келе алмай, депрессияға қалады. Әлеуметтік педагогге қақтығысқа түскен отбасымен жұмыс істеуге тура келеді, мысалы, ерлі-зайыптылар үнемі ұрысқан немесе ажырасқан жағдайда. Ажырасуға ерлі-зайыптылардың мінездерінің сәйкеспей, материалдық қиыншылықтар, бір-бірін алдау, соғу

және сол сияқты жағдайлар себепші болады. Мінездерінің сәйкес келмеуі соншалықты, шынында үйді түрмеге айналдырғаннан гөрі, жақсылықпен ажырасқан дұрыс. Әлеуметтік жұмыс қақтығысқан отбасында жеке, дара әңгімелесу, сұхбаттасу, топталған психотерапия немесе ойынды терапия жолымен өткізеді. [10]

Тұрмысы төмен азаматтарға қайырымдылық көмек қорлары: Тұрмысы төмен азаматтарды қолдау жөніндегі жалпы ұлттық қор; Д.А.Қонаев атындағы зейнетақы қоры. Осы қорларды схема түрінде көрсетсек:

1-сурет – Қазақстан Республикасындағы қайырымдылық қорлар

Қазақстанда қазіргі уақытта қолданылып жүрген әлеуметтік қамсыздандыру жүесі мемлекеттің басым қатысуымен сипаталады. зейнеткерлерді, мүгедектерді, асыраушысынан айрылған адамдарды және халықтың өзге де санаттарын әлеуметтік қамсыздандыру мемлекеттік бюджеттің есебінен жүзеге асырылады.

Бүгінде әлеуметтік қамсыздандырумен 3,5 млн. артық адам (немесе барлық халықтың 23,6%) қамтылған.

2018 жылы әлеуметтік қамсыздандыруға арналған шығыстар (жоспар) 1999 жылмен салыстырғанда бір жарым еседен астамға көбейді.

Бұл халықтың табысының едәуір көбеюіне мүмкіндік берді, оны мынадай индикаторлардың өсуінен көруге болады. 1999 жыл мен 2019 жыл аралығында

- жалақының ең төменгі мөлшері 2,5 есеге (26050 теңгеден 66000 теңгеге дейін);

- зейнетақының ең төменгі мөлшері – 1,9 есеге (30000 теңгеден 58000 теңгеге дейін);

- орташа жалақы – шамамен 2 есеге (118640 теңгеден 260480 теңгеге дейін);

- зейнетақының орташа мөлшері – 2 есеге (41040 теңгеден 85290 теңгеге дейін);

- ең төмен күнкөріс деңгейі – 1,5 есеге (33940 теңгеден 53940 теңгеге дейін);

- мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылардың орташа мөлшері – 1,3 есеге (34410 теңгеден 46700 теңгеге дейін) өсті.

Маңызды әлеуметтік игіліктердің жалпыға бірдей қол жетімділігін және қоғамдық жағынан қолайлы сапасын қамтамасыз ету мақсатында реформалау барысында мемлекеттік ең төменгі әлеуметтік стандарттар: ең төмен күнкөріс деңгейі, жалақы мен зейнетақының ең төменгі мөлшері, еңбек жағдайларының стандарттары мен еңбекақы төлеу, әлеуметтік қызметтерді ұсыну нормативтері және тағы басқа белгіленді және қазіргі уақытта пайдаланылып жүр.

Алайда қазіргі қолданылып жүрген мемлекеттік әлеуметтік стандарттар өзгеріп жатқан әлеуметтік-экономикалық жағдайларды көрсетпейтін болды және олардың арасында қажетті жүйелі өзара байланыс жоқ. Әлеуметтік төлемдерді есептеудің экономикалық негізделген нормативтерінің және олардың еңбекке ақы төлеудің жүйесімен өзара байланысының жоқтығынан жұмыс істейтін адамдар мен әлеуметтік төлемдер алатын адамдар табысының арасындағы тиісті байланыстар жоғалып кеткен. Осыған байланысты мемлекеттік әлеуметтік стандарттарды жетілдіру жөніндегі жұмыс басталып та кетті.

Әлеуметтік қамсыздандыруда зейнетақы жүйесі ерекше орын алады. Елде реформалау нәтижесінде аралас зейнетақы жүйесі құрылды.

Бір жарым миллионнан астам зейнеткерлер ынтымақты негізде зейнетақы төлемдерімен қамсыздандырылады. Жыл сайын зейнетақыны

арттыру жүргізіледі және соңғы жылдары зейнетақы төлемдерінің нақты өсімі тұтыну бағалары индексінің өсімінен озып кетті.

2019 жылы индекстеуден басқа зейнетақыларды саралап арттыру жүзеге асырылады. Бірінші маусымнан бастап 1055,0 мың адамның зейнетақысы көбейтілді, ең төменгі зейнетақы алатын зейнеткерлердің саны үш есе қысқарды, ал 450 мыңнан астам адам ең жоғары зейнетақы ала бастады. Нәтижесінде 2018 жылдың 4 қаңтарында зейнетақының ең төменгі мөлшері 5800 теңгені, ал зейнетақының орташа мөлшері 8335 теңгені құрады.

Алайда осыншама оң өзгерістер бола тұрса да зейнетақыларды саралап көбейту проблемалардың бәрін шешпеді. Ең бастысы-зейнетақымен қамсыздандырудың деңгейі салыстымалы түрде алсақ, әлі де төмен күйінде қалып отыр.

Ынтымақты зейнетақы жүйесімен қатар 1998 жылдан бастап қатысушылар арасында ынтымақсыз жинақтау қағидатына негізделген қамсыздандырудың жалғыз түрі жинақтаушы зейнетақы жүйесі енгізілуде және дамып келеді. Қазіргі уақытта жинақтаушы зейнетақы қоры азаматтардың 6,5 млн. теңге жеке жинақтаушы шоттарымен (жинақтаушы зейнетақы қорларының деректері бойынша) сипатталады. Зейнетақылық қызметтер рыногында Мемлекеттік жинақтаушы зейнетақы қоры мен 15 мемлекеттік емес зейнетақы қоры бар. Жұмыс істегелі бері оларда 415,2 млрд. теңге зейнетақы жинақтары, соның ішінде 115,7 млрд. теңге есептелген инвестициялық кіріс жинақталды.

Сонымен бірге жинақтаушы зейнетақы жүйесінде де бірқатар проблемелер баршылық: жинақтаушы зейнетақы қорының қызметтерімен халық әлі де жеткілікті қамтылмай отыр, зейнетақы жарнамалары бойынша кемалым азая түскенімен, ол әлі де жоғары күйінде қалуда, зейнетақы жинақтарын инвестициялау тиімділігі де ойдағыдай емес.

400 мыңнан астам мүгедекті мемлекет әлеуметтік қамсыздандыруға алып отыр. Бұл ретте әрбір үшінші мүгедек еңбекке жарамды жаста, мүгедек балалар 40 мыңнан асады, олардың көпшілігінің кемістігі туа біткен. Алғаш рет мүгедектікке ұшырау деңгейі азайғанымен, әлі де жоғары күйінде қалып отыр.

1998 жылдың бірінші қаңтарына дейін қолданылып келген зейнетақы заңдарына сәйкес жалпы ауруы салдарынан мүгедектігіне байланысты зейнетақы жалақысы ескеріле отырып, мүгедектік басталған уақыттағы еңбек өтілі болғанда; еңбек жарақатынан немесе кәсіби ауруына байланысты зейнетақы – еңбек өтіліне қарамастан, бірақ жалақысы ескеріле отырып тағайындалатын еді.

1998 жылдан бастап «Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша, асыраушысынан айрылуы жағдайы бойынша және жасына байланысты берілетін мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес мүгедектігі бойынша жәрдемақылардың мөлшері еселенген айлық есептік көрсеткішке (одан әрі-АЕК) сәйкес белгіленеді, ал олардың өсуі оны индекстеу есебінен жүргізіледі.

Жалпы аурудан мүгедектігі бойынша жәрдемақының мөлшері 2019 жылы: I топтағы мүгедектер үшін 77200 теңгені; II топтағы мүгедектер үшін 63090 теңгені құрайды.

Президенттің тапсырмасына сәйкес 2019 жылы жәрдемақылардың едәуір арттырылуы жүргізіледі: I топтағы мүгедектерге -20АЕК (69000теңгеге); II топтағы мүгедектерге -15 АЕК-ке (54000теңгеге); III топтағы мүгедектерге -12 АЕК-ке (39930 теңгеге); 16 жасқа дейінгі мүгедектерге 3 АЕК-ке (2895 теңгеге). Нәтижесінде 2019 жылы мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылардың орташа мөлшері 67000 теңгеге дейін немесе 50%-ға арттырылады. Алайда, мүгедектер үшін күнкөрістің жалғыз көзі болып табылатын жәрдемақыларды арттыруды ескергеннің өзінде мардымсыз. Бұл проблема міндетті әлеуметтік сақтандыруға көшу кезінде де мүгедектігі бойынша жәрдемақы алып жүргендер үшін де, биресми секторда жұмыс істеп жүргендер үшін де сақталып қалады.

ХЕҰ, ТАСИС, ЮСАИД ұсынымдарына сәйкес әлеуметтік қамсыздандыру және мүгедектерді оңалту жүйесін жақсарту мақсатында облыстар мен Алматы және Астана қалалары әкімдіктері жанындағы медициналық-әлеуметтік сараптама (МӘС) қызметі Қазақстан Республикасының Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігіне берілді.

Алайда, әлеуметтік жетіспеушілікті жеңу үшін қазіргі қолданылып жүрген шаралар мүгедектерге олардың жоғалтқан тіршілік ету функцияларының орнын толтыра алмайды. Мүгедектіктің алдын алуға жеткілікті көңіл бөлінбейді, мүгедектерді оңалту көрсеткіштері де төмен күйінде қалып отыр. Сондықтан да қазіргі уақытта МӘС қызметін нығайту, бірыңғай оңалту технологиясын жасау жөнінде бағдарламалар әзірленді және жұмыс басталды, оны іске асыру мүгедектердің қоғам өміріне басқа азаматтармен теңдей қатысуына мүмкіндіктер жасауға жәрдемдеседі.

Халықтың өзге санаттары да: асыраушысынан айрылған адамдар, жаппай саяси қуғын-сүргіндер, Семей сынақ полигонындағы ядролық сынақтардың құрбандары, Ұлы Отан соғысының қатысушылары мен мүгедектері; Чернобыль АЭС-ындағы аварияның зардаптарын жоюға қатысушылар және басқалар да әлеуметтік қамсыздандырумен қамтылған.

Оларға әлеуметтік осалдықты жеңуіне мүмкіндік бермейтін әлеуметтік қамсыздандырудың негізгі проблемасы халықтың осы топтарының әлеуметтік

жәрдемақылар деңгейінің төмендігі болып табылады.

Бұл жағдайда мемлекет кедейлікті азайту үшін аз қамтылған отбасыларына материалдық көмек пен қолдау көрсетеді. Елде әлеуметтік

қамсыздандыру жүйесін реформалау барысында барлық адамдар үшін патернализмнен аз қамтылғандарға атаулы қамқорлық жасауға ауысу жүзеге асырылады. 2002 жылы елде жан басына шаққандағы табысы кедейлік деңгейінен де төмен (кедейлік шегі күнкөріс деңгейіне қарай анықталады және қазіргі уақытта оның мөлшерінің 40% құрайды) отбасыларына атаулы әлеуметтік көмек (бұдан әрі-АӘК) көрсетудің әмбебап жүйесі енгізілді. Аз қамтылған азаматтар-АӘК алушылардың есебін жүргізу ретке келтірілді, және АӘК автоматтандырылған тағайындау жүйесін және аз қамтылған отбасылар бойынша бөлінген дерекқор жасалды.

«Мемлекеттік атаулар әлеуметтік көмек туралы» Қазақстан Республикасының Заңын іске асыру нәтижесінде жан басына шаққандағы табысы кедейлік деңгейінен де төмен аз қамтылған азаматтардың саны азайды (2017 жылдың басындағы 10,2%-дан 2019 жылдың 1 қаңтарында 6,6%-ға (немесе 859,8 мың адам).

Кедейлік, жұмыссыздық және АӘК көрсету проблемаларының жүйелік байланысы бекітілді. АӘК алушылардың басым бөлігі балалар (2019 жылы олардың үлесі 60,3% немесе 518,6 мың адамды құрады). АӘК алушы басқалардың арасында балаларға күтім жасаумен айналысатындар, жұмыссыздар, мүгедектер, зейнеткерлер, өз бетімен жұмыспен қамтылғандар, жұмыс істейтіндер бар.

Аз қамтылған азаматтардың әрбір санатына қатысты тиісті шаралар: баяу-материалдық көмек; белсенді-жұмыспен қамтуға жәрдемдесу, кедей халықтың еңбекке қабілетті бөлігін рынок талаптарына бейімдеу қолданылады.

Аз қамтылған азаматтар құрамында балалардың үлесі басым екендігін ескерсек, аналар мен балаларды қолдау шаралары ерекше маңызға ие болады. Бұл үшін 2019 жылғы 1 қаңтардан бастап бала туғанда отбасының табысына қарамастан республикалық бюджеттің қаражаты есебінен 15 АӘК мөлшерінде

біржолғы жәрдемақы төлеу енгізілді. Қосымша балалар жәрдемақыларын енгізу жөнінде ұсыныстар әзірленуде.

Соңғы жылдары еңбек рыногының жағдайы жұмыспен қамтудыңөсіп, жұмыссыздық деңгейінің тиісінше азайып келе жатқанымен сипатталады. Республика экономикасында 2018 жылғы қаңтарда 6862,8 мың адам еңбек қызметімен қамтылды, оның ішінде жалданып істеушілердің саны 4219,8 мың адамды құрайды. Жұмыспен қамтылғандардың жартысынан астамы ірі және орта кәсіпорындарда істейді.

Қазақстан Республикасы Статистика жөніндегі агенттігінің деректері бойынша 1999 жыл мен 2019 жылдар аралығындағы кезеңде жұмыссыздық 4,7% азайды және ағымдағы жылдың басында 8,8%-ды құрады. Жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі уәкілетті органдар тіркеген жұмыссыздар саны азайып келеді. Мәселен, 2018 жылғы 1 қаңтарда 2020 жылмен салыстырғанда ресми жұмыссыздық 25% астамға азайды. Жұмыссыздар құрылымында әрбір екінші адам әйел, әрбір үшіншісі 15-39 жастағылар. Жұмыспен қамту проблемасы біржақты өнеркәсібі бар қалалар мен күйзеліске ұшыраған ауылдық аймақтарда әсіресе өткір.

Республикадағы еңбек рыногы жағдайының мониторингін жасау үшін облыстар, қалалар мен аудандар бөлінісінде жұмыс күшіне деген нақты ұсыныс пен сұранысты көрсететін деректер базасы жасалды. Қазіргі күні ұсыныстың сапасы мен кәсіптік-біліктілік құрылымының сәйкессіздігі және халықтың оңтайлы жұмысқа қабілетінің төмендігі себебінен жұмыс күші жергілікті еңбек рыноктарында тапшы бола тұрса да оған Қазақстанда жеткілікті сұраныс бар екенін талдау көрсетіп отыр. Жұмыспен қамту орындарының ай сайынғы банкі 15-17 мың бірлікті құрайды. Алайда кәсіби белгісі бойынша жұмыс күшіне сұраныс пен ұсыныстың сәйкес келмейтіндігінен бір бос жұмыс орнына айына орташа 9-10 жұмыссыз үміттенеді.

Білім беру қызметін көрсету рыногы сұраныстың өзгеруіне жедел ілесе алмайтын болып шықты ал бұл білікті жұмысшы кадрларға тапшылық проблемасын шешуге және жұмыс күшіне деген сұраныс пен ұсыныстың арасындағы үйлеспеушілікті жоюға мүмкіндік бермейді.

Кедейлікті азайтудың 2019-2005 жылдарға арналған бағдарламасын, Ауыл жылын өткізу жөніндегі іс-шаралардың жоспарын іске асыру барысында жұмыспен қамтуға белсенді жәрдемдесудің нәтижелері жақсарды. 2019 жылы елде 244,3 мың жұмыс орны (2002 жылы-211,5 мың), соның ішінде 60% ауылдық жерлерде құрылды. Жұмыспен қамту жөніндегі органдардың жәрдемімен өтініш жасағандардың (2002 жылғы 148,6 мың адаммен салыстырғанда 154,6 мың адам) әрбір екіншісі жұмысқа орналастырылды. 2002 жылмен салыстырғанда ауылдық жерлерде жұмысқа орналасқандардың саны 20,6%-ға көбейді. Жұмыспен қамту жөніндегі

уәкілетті органдарға өтініш жасағандардың жартысынан астамы қоғамдық жұмыстарға қатысады.

2.3 АЗ ҚАМТЫЛҒАН ОТБАСЫЛАРҒА МЕКТЕПТІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КӨМЕГІ

Соңғы жылдары педагогикалық ұжымдардың тәжірибесі пайда болды, онда мектеп тек оқыту мен тәрбиелеу мәселелерін ғана емес, сонымен қатар баланың бірқатар әлеуметтік мәселелерін шешеді. Біздің еліміздегі өзгерістер қолданыстағы білім беру жүйесіне әсер етті; қоғамның әлеуметтік, экономикалық және саяси дағдарысы оған әсер ете алмады. Жалпы білім беретін мектеп әлеуметтік функцияларды алға тарта отырып, өзінің оқу, тәрбиелік және әлеуметтік рөлін қайта қарауы керек еді. Біз оларды бөліп көрсетуге тырысамыз.

— Бұл жалпыға бірдей білім беру туралы Заңды орындау міндетін шешу, бірақ білім беру ұйымы балалар мен жасөспірімдердің мүддесі үшін құрылуда.

- Бұл мектепте оқу жұмысымен бірдей деңгейде тәрбие жұмысын ұйымдастыру.

-Бұл мектептің барлық іс-әрекетін баланың жеке басын, оның мүдделері мен қабілеттерін орталыққа қою, балаларға шынымен қамқорлық жасауды ұйымдастыру, "зорлық-зомбылықсыз педагогиканы"бекіту үшін қайта бағдарлау.

- Бұл балалардың белсенділігін, балалардың өзін-өзі басқаруын дамытуда, түрлі балалар бірлестіктерін, клубтар құруда мектептің барлық жұмысын ұйымдастыру.

Мектептің негізгі әлеуметтік міндеті адамды, азаматты тәрбиелеу және баланың білім алу құқығын жүзеге асыру болып қала береді [14, б.12].

Қазіргі мектепке "Қазақстан балалары" президенттік бағдарламасын орындау міндеті жүктелген, оған сәйкес әлеуметтік қорғауды қажет ететін балаларға педагогикалық және әлеуметтік көмек көрсетіледі.

Қазіргі жағдайда мектеп баланы әлеуметтік қорғау мәселелерін қалай шеше алады?

Мектеп әкімшілігі, сынып жетекшілері, ұзартылған күн топтарының тәрбиешілері аз қамтылған отбасылардан шыққан балаларға материалдық көмек бөлуді, мектепте тегін тамақтануды ұйымдастырады. Сынып жетекшілері, ұзартылған күн топтарының тәрбиешілері баланың отбасындағы жағдайын зерттейді, қиын балалармен жеке жұмыс істейді.

Мектепте психологтар баланың қабілеттері мен қызығушылықтарын зерттейді, оның жеке даму жолдарын, оқуы мен тәрбиесін анықтайды; психотерапиялық және психологиялық көмек көрсетеді, ата-аналар мен балаларға кеңес береді.

Мектепте жұмыс істейтін денсаулық сақтау қызметі оқушыларды терең тексеруден өткізеді, дене шынықтыру топтарын құрады, әлсіреген балаларға арнайы тамақ ұйымдастырады және карантиндік сыныптарды бақылайды.

Директордың орынбасарларының бірі мектептегі әлеуметтік жұмысты басқарады. Балалармен және ата-аналармен әлеуметтік жұмыс мәселелері ата-аналар конференциялары мен педагогикалық кеңестерде талқыланады.

Босатылған әлеуметтік педагог жоқ мектептерде оның барлық қызметкерлерінің міндеттері қайта қаралды.

Сонымен, мектеп әкімшілігі педагогикалық ұжымды басқарудың және жалпыға бірдей білім беру туралы Заңды жүзеге асырудың дәстүрлі мәселелерінен басқа, сабақтан тыс уақытта тәрбие жұмысын ұйымдастыруды бөледі, ата-аналар комитетінің жұмысын қиын балалары бар отбасылармен бірге жібереді.

Директордың тәрбие замест жөніндегі орынбасары мектептің мектептен тыс балалар мекемелерімен, түрлі білім беру ұйымдарымен, кәмелетке толмағандар істері жөніндегі инспекциясымен байланысына көп көңіл бөледі.

Директордың оқу работе жөніндегі орынбасары өз қызметінде үйірмелерді, секцияларды, клубтарды ұйымдастыру мен олардың жұмысын, мұғалімдердің оқушылармен жеке жұмысын, тұрғылықты жері бойынша оқушыларға консультациялар өткізуді, қиын балалармен, ерекше педагогикалық назар аударуды қажет ететін балалармен жұмыс істеуді бөліп көрсетеді.

Бастауыш сынып мұғалімдері мен сынып жетекшілері шағын ауданның отбасылары мен оқушыларын зерттеп, әлеуметтік көмекке мұқтаж балаларға назар аударады; қиын балаларды тәрбиелеуде отбасына көмектеседі.

Пән мұғалімдері балалардың бейімділігін зерттеп, оларды әртүрлі үйірмелер мен секцияларға тартады, мектепте жаппай іс-шаралар дайындайды, оларды өткізуге ата-аналар мен бұрынғы оқушыларды тартады, мектепке қызықты адамдарды шақырады.

Әлеуметтік педагог ата-аналар мен оқушыларға қарым-қатынасты қалыпқа келтіруге көмектеседі, оқушының мектепке бармауының себептерін анықтайды. Ол балаларға қатыгездікпен қарайтын отбасыларды, физикалық және ақыл-ой дамуында артта қалған балаларды, кедейліктен зардап шегетін балаларды анықтайды. Балаға немесе отбасына көмектесу үшін ол адвокат, дәрігер, полиция, әлеуметтік қорғау қызметкерлерін тартады. Мектеп дәрігерінен ол баланың ұзақ мерзімді ауруы, оның оқудағы артта қалудың алдын алу себептері туралы біледі, үйде немесе ауруханада жаттығуға көмектеседі. Бұл мектептегі әлеуметтік мәселелерді шешудің схемасы, қазіргі білім беру жүйесінде кең таралған.

Отбасы мен мектеп-балалық және жасөспірімдік кезеңдегі жеке тұлғаны әлеуметтендірудің екі негізгі және тең құқылы субъектісі. Мектеп пен отбасы арасындағы қарым-қатынас туралы айтатын болсақ, ең алдымен, олар білім беру қызметіндегі өзара байланыс, сабақтастық және толықтыру

принциптеріне негізделуі керек екенін атап өткен жөн. Функцияларды ажырату емес, отбасының жауапкершілігін төмендету емес, оған педагогикалық ұжымды қосу арқылы тәрбие процесін тереңдету — білім беру мен тәрбие сапасын арттырудың жалғыз дұрыс жолы. Ата-аналар қоғамы осы білім беру мекемесінің контингентін және оның отбасылық-тұрмыстық ортасын ескере отырып, нақты тәрбиелік міндеттерді, педагогикалық ықпал ету бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру кезінде педагогикалық ұжымның серіктесі ретінде сезінуі керек. Қарым-қатынас процесінде мұғалімдер ата-аналардың назарын отбасылық тәрбие әдістері мен мазмұнындағы кемшіліктерге аударып қана қоймай, сонымен қатар ата-аналар мұғалімдерге мектеп жұмысындағы осындай "сәтсіздіктерді" көрсетуі керек. Алайда, өзара сын орынды және сындарлы болуы керек. Жалпы сөздер емес, нақты фактілер мен сөйлемдер оның негізінде болуы керек [14, б. 222]. Мұғалімдердің әсер ету объектісі отбасындағы бала ғана емес, сонымен бірге отбасының ересек мүшелері де, жалпы отбасының өзі де ұжым бола алады. Педагогикалық ұжымдардың отбасымен қызметі педагогикалық көмектің үш негізгі құрамдас бөлігін қамтиды: бір-бірімен тығыз байланысты білім беру, психологиялық, делдалдық.

Компоненттердің әрқайсысының сипаттамасына тоқталайық.

Білім беру компоненті екі бағытты қамтиды: отбасына балаларды оқыту мен тәрбиелеуге көмектесу.

Оқытуға көмек отбасында туындайтын проблемалардың алдын алуға және ата-аналардың педагогикалық мәдениетін қалыптастыруға бағытталған.

Педагогикалық ұжымдардың қызметі ата-аналарға отбасылық тәрбиенің әртүрлі мәселелері бойынша білім беруді қарастырады:

- * ата-аналардың болашақ балаларды тәрбиелеуге педагогикалық және әлеуметтік-психологиялық дайындығы;
- * ата-аналардың бала тәрбиесіндегі жеке үлгісі мен беделінің, ана мен әкенің рөлінің, олардың арасындағы қарым-қатынастың маңызы;
- * отбасындағы әртүрлі ұрпақтардың қарым-қатынасы, балаларға педагогикалық әсер ету әдістері, балалар мен ересектер арасындағы оң қарым-қатынасты қалыптастыру;
- * балаларды отбасында жынысы мен жасын ескере отырып тәрбиелеу;
- * педагогикалық тұрғыдан қараусыз қалған балаларды тәрбиелеудің әлеуметтік-психологиялық мәселелері, қараусыздық пен панасыздықтың баланың психикасына теріс әсер ету мәселелері;
- * өзін-өзі тәрбиелеудің мәні және оны ұйымдастыру, балалар мен жасөспірімдердің өзін-өзі тәрбиелеу процесін басқарудағы отбасының рөлі;
- * отбасындағы балаларды тәрбиелеуде көтермелеу және жазалау;
- * ата-аналардың бала тәрбиесіндегі ең көп кездесетін қателіктері;
- * физикалық және психикалық дамуында ауытқулары бар балаларды тәрбиелеу ерекшеліктері;
- * отбасындағы еңбек тәрбиесі, балаға мамандық таңдауға көмектесу;
- * отбасында балалардың еңбек, оқу, демалу және бос уақытын ұйымдастыру;

* балалардың адамгершілік, дене шынықтыру, эстетикалық, жыныстық тәрбиесі;

* балалық шақтағы қарым-қатынас туралы идеяларды дамыту;

* балалардың маскүнемдігінің, нашақорлық пен нашақорлықтың, жезөкшеліктің себептері мен салдары, ата-аналардың қазіргі балалар патологиясындағы рөлі, балалардың денсаулығының ата-аналардың қоғамға тәуелділігімен байланысы [6, 41-бет].

Ата-аналардың осындай білімді беруімен қатар, мұғалімдер балаларды тәрбиелеудегі отбасының рөлін едәуір арттыруға көмектесетін практикалық сабақтар ұйымдастыра алады.

Тәрбиеге көмекті педагогтер бірінші кезекте ата — аналармен — оларға кеңес беру арқылы, сондай-ақ баламен-отбасына оны нығайту және оның тәрбиелік әлеуетін барынша толық пайдалану мақсатында уақтылы көмек көрсету міндетін шешу үшін арнайы тәрбиелеу жағдайларын жасау арқылы жүргізеді.

Тәрбие функциясы іске асырылатын отбасылық өмірдің негізгі салалары-ата-аналық борыш, махаббат және қызығушылық салалары.

Педагогикалық көмектің психологиялық компоненті екі компонентті қамтиды: әлеуметтік-психологиялық қолдау және түзету.

Әлеуметтік-психологиялық қолдау қысқа мерзімді дағдарыстар кезінде отбасында қолайлы микроклимат құруға бағытталған. Бұл жұмысты мектеп психологы тиімді орындай алады. Көмек жан-жақты болуы керек: мәселе анықталады, отбасындағы тұлғааралық қатынастар, ондағы баланың жағдайы талданады. Әр түрлі әдістердің көмегімен отбасында жанжалға әкелетін себептер анықталады.

Тұлғааралық қатынастарды түзету негізінен отбасында балаға психикалық зорлық-зомбылық болған кезде пайда болады, бұл оның жүйке-психикалық және физикалық жағдайының бұзылуына әкеледі. Зорлық-зомбылықтың бұл түріне баланы қорқыту, қорлау, оның ар-намысы мен қадір-қасиетін қорлау жатады.

Педагогикалық көмектің делдалдық құрамдас бөлігі үш құрамдас бөлікті қамтиды: отбасылық тәрбие мәселелерінде ұйымдастыруға, үйлестіруге және ақпараттандыруға көмектесу.

Ұйымға көмек отбасылық демалысты ұйымдастыруға бағытталған, оның ішінде: қызығушылық клубтарын, отбасылық мерекелерді, жазғы демалысты және т. б. ұйымдастыру.

Үйлестіруге көмектесу белгілі бір отбасының проблемасын және ондағы нақты баланың жағдайын бірлесіп шешу үшін әртүрлі ведомстволар мен қызметтерді жандандыруға бағытталған. Мұндай проблемалар: баланы патронаттық тәрбиеге беру; баланы осы отбасына бейімдеу процесін бақылау; балаларды баспаналарға, балалардың уақытша болатын жерлеріне орналастыру; баланы отбасына қайтаруға көмектесу және т. б. болуы мүмкін.

2.4 АЗ ҚАМТЫЛҒАН ОТБАСЫМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЫСАНДАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ

Ең төменгі күнкөріс деңгейі орташа деңгейден төмен отбасылардан шыққан ата-аналармен әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың әдістері мен формаларын қарастырыңыз. Олар келесі факторлармен анықталады: ата-аналардың педагогикалық мәдениетінің деңгейі, отбасылық қатынастардың түрлері, мектеп жұмысының ерекшелігі, балалардың жас ерекшеліктері және т. б. әдетте бұқаралық (педагогикалық дәрістер; ата-аналарға арналған ғылыми-педагогикалық конференциялар; "дөңгелек үстелде" әңгімелер; сұрақ-жауап кештері; ата-аналар жиналыстары мен конференциялар), топтық (жұмыс сыныптың, мектептің ата-аналар комитетімен; ұлдардың немесе қыздардың ата-аналарына кеңес беру; ата-аналарға арналған психологиялық-педагогикалық семинарлар; топтық әңгімелер; ата-аналарға арналған практикумдар) және жеке (балалардың жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып педагогикалық консультациялар; балалардың өмірі мен өмірін, отбасылық тәрбиенің сипатын зерттеу мақсатында оқушылардың отбасыларына бару) жұмыс нысандары [12, 74-76 ББ.].

Аз қамтылған отбасыларда тәрбиеленетін балаларды тәрбиелеу бойынша педагогикалық іскерліктер мен дағдылар ата-аналарға арналған практикумдар арқылы қалыптастырылады. Олар ата-аналар дәрістері мен жиналыстарының соңында да, өзіндік жұмыс түрі ретінде де өткізілуі мүмкін. Семинарлар барысында ата-аналарға келесі тапсырмаларды ұсынуға болады: оқушының күн тәртібін құру; баласының жеке ерекшеліктерін сипаттау; оқылған үзінділер негізінде өз отбасындағы балалардың өзіне-өзі қызмет етуі мен жұмысына деген көзқарасын талдау; отбасындағы балаларды көтермелеу мен жазалаудың әртүрлі әдістерін қолдану туралы бірқатар үзінділерді тыңдап, осы мәлімдемелерге түсініктеме беріңіз, оларға деген көзқарасыңызды білдіріңіз. Ата-аналарға арналған семинарлар отбасылық тәрбиенің әртүрлі аспектілері бойынша жан-жақты тәжірибе алмасуға мүмкіндік береді.

Ата-аналардың педагогикалық мәдениетін қалыптастыру бойынша жұмыстың кең таралған түрлерінің бірі-жалпы мектептік және сыныптық ата-аналар жиналыстары. Өкінішке орай, олар көбінесе оқушылардың мінез-құлқы мен үлгерімін талқылауға дейін азаяды. Сонымен қатар, тәжірибе көрсеткендей, ата-аналар жиналыстары ата-аналарға білім беруде маңызды рөл атқара алады. Бірінші жиналыста ата-аналардың назарын белгілі бір сыныптағы балалардың жасына және сәйкесінше психофизиологиялық

ерекшеліктеріне аудару қажет. Баланың жасына байланысты дағдарыстармен байланысты белгілі бір қолайсыз кезеңдер бар екені белгілі, бұл кезде отбасында психологиялық-педагогикалық проблемалар күшейеді. 3 жылдық дағдарыс жеке тұлғаның негізгі жеке психологиялық қасиеттерін қалыптастыру және әлеуметтік-адамгершілік қасиеттерін дамыту үшін алғышарттар жасау процесімен байланысты. 7-8 жаста оқушының жаңа әлеуметтік мәртебесіне бейімделу, өмірдің жаңа режимін игеру, мұғаліммен, балалар ұжымымен қарым-қатынас орнату бар. 12-17 жас аралығындағы кезең өзін-өзі растау, ата-аналармен және жалпы ересектер әлемімен қарым-қатынастың өзгеруімен сипатталады. 18-21 жылдары әлеуметтік өзін-өзі анықтау орын алады [8, б.254].

Дағдарыстық жағдай тез әрекет етуді қажет ететіндіктен — мұғалімнің міндеті-ата — аналарды "педагогизациялау" арқылы белгілі бір дәрежеде мұндай жағдайдың пайда болуына жол бермеу, ал егер ол пайда болса-тікелей эмоционалды қолдау көрсету арқылы стресстік оқиғаның әсерін азайту және дағдарысты жеңуге отбасының күш-жігерін жұмылдыру.

Ата-аналар жиналысы барысында оқушының жеке басын қалыптастыру бойынша бірлескен бағдарламалар қабылдау, мектеп пен отбасының оларды орындау жөніндегі бірлескен іс-шаралар жоспарларын келісу қажет.

Ата-аналардың педагогикалық мәдениетін арттырудың маңызды нысаны-соңғы педагогикалық қоғамдық тапсырмаларды орындау. Бұл форма балаларды тәрбиелеу дағдыларын дамытуға ықпал етеді, белсенді педагогикалық ойлауды ынталандырады. Оқу жылының басында бірінші ата-аналар жиналысында сыныптың тәрбие жұмысының жоспарын талқылағаннан кейін ата-аналар арасында сауалнама жүргізген жөн: "сіз сыныпқа, мектепке қандай көмек көрсете аласыз?». Тақтада ұсынылатын істердің тізімін алдын ала жазуға болады (балалардың демалыс кештеріндегі кезекшілік, үйірмелерге басшылық ету, экскурсиялар барысында сүйемелдеу, бос уақытты және спорттық-бұқаралық іс-шараларды өткізуге көмектесу және т.б.). Ата-аналар осы тізімді оқығаннан кейін олар қатыса алатын істерді жазбаша түрде тізімдейді, сондай-ақ өз ұсыныстарын енгізеді. Осыны ескере отырып, белгілі бір педагогикалық Қоғамдық тапсырмалар бөлінеді.

Ата-аналарға арналған конференциялар негізінен балаларды отбасында тәрбиелеу бойынша тәжірибе алмасуға арналған. Белгілі бір материалды жинап, ата-аналардың назарын аудару үшін кейде конференция қарсаңында қысқаша сауалнама ұсынылады. Конференция тақырыптары ата-аналар үшін нақты және өзекті болуы керек, мысалы: "бастауыш сынып оқушысының өміріндегі ойын және еңбек", "жасөспірімдерді отбасында адамгершілікке

тәрбиелеу", "жоғары сынып оқушыларынан Мамандық таңдау мәселелері" және т. б.

Ата-аналарға арналған кеңестер, әсіресе жеке адамдар, құнды, өйткені көзбен сөйлескенде, сіз ең науқас, ең жақын, бір себептермен немесе басқа себептермен жиналыста сөйлесуге ыңғайсыз нәрсені бөлісе аласыз. Мұндай әңгімеде сіз көптеген нұсқалардың ішінен балаға қажетті әсер ететін біреуін таба аласыз.

Егер ата-аналар пассивті тыңдаушылардың жағдайына қойылса, консультациялар тиісті нәтиже бермейді. Мұғалім кеңес түрінде кеңес беріп, ата-анасымен бірге қателіктер мен кемшіліктерді жою жолдарын іздеуі керек. "Кеңес берейік...", "Сіз қалай ойлайсыз?", "Сіздің пікіріңіз қандай?" - мұндай тоналдылық тәрбиенің белсенді қатысушылары болуға деген ұмтылысты тудырады, педагогикалық ойлауды оятады [9, 47-бет].

Біз ата-аналардың педагогикалық мәдениетін арттыру бойынша жұмыстың кейбір түрлерін ғана қарастырдық. Олардың барлығы бір-бірімен байланысты және бір жүйеге сәйкес келуі керек.

Осылайша, мектеп пен ата-аналардың бірлескен жұмысының сәттілігі мұғалімнің оқушылар мен олардың отбасыларын терең білуіне байланысты. Отбасының тәрбиелік әлеуеті, оның өмір сүру жағдайлары мұғалім, ең алдымен сынып жетекшісі, әлеуметтік тәрбиеші, психолог жаңа оқушылар ұжымын қабылдау кезеңінде ғана емес, сонымен бірге баланың бүкіл оқу кезеңінде де оқиды. Бұл ретте әдістер мен әдістер кешенін қолданған жөн: балалардың мінез-құлқы мен оқуын, ата-аналардың тәрбиелік қоғамдық қызметін бақылау, отбасыларға бару, мектепте ата-аналармен жеке әңгімелесу, ата-аналар жұртшылығынан алынған мәліметтерді есепке алу, сауалнама жүргізу. Бұл, әрине, оқушылар мен олардың отбасыларын зерттеудің әдістері мен әдістерінің арсеналын сарқып алмайды. Оларды нақты шарттарға сүйене отырып таңдау керек.

2.5 Аз қамтылған отбасыларда өскен балалардың әлеуметтену проблемаларын зерттеу

Абай атындағы 87-ші мектеп гимназия 5 жуық уақыт болды, бұл мектеп құрамында: балалар тәулік бойы тамақтанатын және тұратын резидент емес балаларға арналған интернат. Тамақтануды балаларға төрт реттік тамақпен қызмет көрсетуге шарт жасалған "Геолог" ОРСа асханасы қамтамасыз етеді.

Мектепте он екі адамнан тұратын жеті сынып жиынтығы бар, өйткені сыныптарға арналған бөлмелер сыйыспайды, бірақ сонымен бірге бұл балаларды оқыту ретінде өзінің артықшылықтарын береді, өйткені мұғалімдердің балалармен жеке жұмыс істеу мүмкіндігі артады.

2022-2023 оқу жылының уақытша кезеңінде мектепте 4568 оқушы оқиды.

Орта мектепте оқитын 4568 баланың 329-сі аз қамтылған отбасылардан шыққан. 9-10 сыныптарға оқуға түсетін балалардың оқу үлгерімі бастапқыда орташадан төмен. Мектепке түсушілердің үлгерім статистикасы көрсеткендей, тоғызыншы және оныншы сыныптарға түскен 60 баланың ішінен "4" және "5" - ке 3 адам оқиды; 2-3 пән бойынша "3" бағасымен 30 адам; 5-8 пән бойынша "3" бағасымен 14 адам; барлық пәндер бойынша "3" бағасымен 13 адам оқиды (2-қосымшаны қараңыз). Мектеп аз қамтылған отбасылардан шыққан балаларды әлеуметтендіру, кәсіптік білім алуға көмек көрсету мақсатында құрылған. Статистика бойынша жылына орта есеппен мектеп-интернатта оқитын балалардың 75% - ы табысы орташадан төмен отбасыларда тәрбиеленеді.

Интернатқа оқу және тұру үшін ауданның түкпір-түкпірінен балалар келеді, себептері әртүрлі: отбасындағы қаржылық қиындықтар, өз ауылында 9, 10, 11-сыныптың болмауы балаларды кәсіптік оқуға да тартады. Қазіргі уақытта интернатта 15 адам тұрады, қалған 79 адам өз отбасыларында, Астана кентінде тұрады. Мектепке түсетін балалардың үлгерімінің нәтижелерін талдап, олармен сұхбат жүргізе отырып, балалар бастапқы кәсіптік білім алу үшін мектептің пайдасына мағыналы таңдау жасайды, өйткені олар осы кезеңде өздерінің күштері мен оқу қабілеттерін нақты және объективті бағалайды деген қорытынды жасауға болады.

Біз 2022-2023 оқу жылы, бірінші жартыжылдық кезеңіндегі балалардың денсаулығы мен үлгерімінің әртүрлі көрсеткіштерін қарастырамыз.

БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ.

МЕКТЕПТІҢ аз қамтылған отбасыларындағы балалардың денсаулық деңгейін анықтау үшін біз статистикалық зерттеулер жүргіздік, соның арқасында біз келесі деректерді алдық:

- 1) аз қамтылған отбасылардан шыққан МЕКТЕПТІҢ 62 оқушысы, осы балалардан :
дені сау-10 бала;
жиі ауыратындар-52 бала;
созылмалы аурулары бар диспансерлік есепте тұрғандар-35 адам;
мүгедектік-5 адам (3-қосымшаны қараңыз сурет.1).

2) бірінші жартыжылдықта орташа табысы бар отбасылардан шыққан балалардың кіші тобында ауру бойынша оқу күндерін өткізу үлесі орта есеппен бір балаға — 6,5 күн; аз қамтылған отбасылардан шыққан балалардың кіші тобында бір балаға орта есеппен 10,2 оқу күні ауруына байланысты рұқсаттамалар бойынша келеді.

БАЛАЛАРДЫҢ ҮЛГЕРІМ КӨРСЕТКІШТЕРІ.

Үлгерім көрсеткіштерін қарастыру үшін біз балалардың екі тобын алдық: бірінші топ — аз қамтылған отбасылардың балалары, екінші топ — орташа табысы бар отбасылардың балалары. Жылдың басында шамамен бірдей орташа баллы бар балалар ерікті түрде таңдалды және бірінші

жартыжылдықтан кейін біз үлгерім бойынша ерекше қорытынды жасадық және топтағы үлгерімнің төмендеу себептерін анықтау үшін аз қамтылған балалармен кіші топта жеке тестілеу жүргіздік. Әр топта мектепке түсу кезінде шамамен бірдей балл жинаған 22 бала бар.

Міне, зерттеу нәтижелері. 22 адамнан тұратын аз қамтылған отбасылардан шыққан балалар тобы (бұдан әрі-эксперименттік топ) бірінші жартыжылдықты мынадай нәтижемен оқудан шығарды:

барлық пәндер бойынша "4" және "5"— 1 бала;

1-3 пәннен "3" — ке-8 адам;

4-8 пәннен "3" — ке-6 адам;

"3" пәні бойынша-7 адам.

Орташа табысы 22 адамнан тұратын отбасылардан шыққан балалар тобы (қарапайым топ) бірінші жартыжылдықты келесі нәтижемен оқудан шығарды:

"4 "және" 5 " пәндері бойынша— 2 бала;

"3" пән бойынша 1-3 пән бойынша — 14 адам;

"3" — тен 4-8 пәнге-4 адам;

барлық пәндер бойынша "3" — те-2 адам.

Нәтижелермен танысқаннан кейін біз осындай төмен көрсеткіштердің себептерін анықтау мақсатында эксперименттік топтың балалары арасында анонимді сауалнама жүргізуді шештік. Күнкөріс деңгейі орташа деңгейден төмен отбасылардан шыққан балалардың оқуға деген ынтасы әлсіз, өз қабілеттеріне сенімсіздік бар екені белгілі болды, бұл да оқу үлгерімінің сапасын арттыруға ықпал етпейді.

Аз қамтылған отбасылардағы жасөспірімдердің психо-эмоционалдық жағдайын зерттеу үшін біз идеографиялық тестті қолдандық (Э.Махони әдістемесінің модификациясы) (5-қосымшаны қараңыз) және құрдастар ұжымындағы аз қамтылған отбасынан шыққан баланың психо-эмоционалдық жағдайын тікелей көрсететін сауалнама жасадық. Зерттеу нәтижесінде біз нәтиже алдық. Идеографиялық тест нәтижелері бойынша (Э. Махони әдістемесінің модификациясы) біз көңіл көншітпейтін нәтижелерге қол жеткіздік.

Тестті орындау кезінде олар мазасыздықты, алаңдаушылықты білдіретін тапсырма шарттарының бұзылуына тап болды (15 адамда);

Үшбұрыштардың болмауы-басқаларға үстемдік етуді қаламау (1 адамда), шеңберлердің болмауы — эмпатия қабілеті нашар дамыған (4 адамда), квадраттардың болмауы — конструктивті емес мінез-құлық (3 адамда).

Қолдар мен аяқтар жоқ-қорғаныс реакциялары, байланыстан бас тарту (2 адамда).

Қолдар көтерілді-агрессия (5 адамда).

Басындағы зат-мазасыздық, жасырын агрессия (4 адамда).

Бет-тартылмаған — қарым-қатынасқа деген қажеттілік азаяды (3 адамда); тартылған-қарым-қатынас, эмоционалдылық (19 адамда).

Тек көз немесе құлақ-мазасыздық (5 адамда).

Басы әдетте шеңбер түрінде болады. Үш суреттегі немесе үшбұрыш пен шаршы түріндегі әртүрлі бастар наразылық реакциялары болып табылады (4 адамда).

Бөлшектелген дене немесе оның болмауы психо — травматикалық фактор болып табылады (3 адамда).

Кішкентай сурет, әсіресе жапырақтың төменгі жағында орналасқан-өзін-өзі бағалаудың төмендігі, қаттылық (5 адамда).

Эксперименттік топтағы сауалнама-сауалнама нәтижелері бойынша (22 адам) келесі нәтижелер алынды:

1. А) 0 бала; Б) 3 бала; В) 19.
2. А) 15 бала; Б) 3 бала; В) 5 бала.
3. А) 9 бала; Б) 7 бала; В) 6 бала
4. А) 15 бала; Б) 7 бала; В) 0 бала.
5. А) 11 бала; Б) 9 бала; В) 2 бала.
6. А) 15 адам; Б) 5 адам; В) 2 бала.
7. А) 9 адам; Б) 5 бала; В) 8 бала.
8. А) 5 бала; Б) 10 бала; В) 7 бала.
9. А) 14 бала; Б) 8 бала; В) 0 бала.

Осылайша, аз қамтылған отбасылардан шыққан балаларды әлеуметтендіру мақсатында құрылған Астана П.СОШИ ЖББМ мектеп еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтарды оқытуға бағытталған.

МЕКТЕПТІҢ аз қамтылған отбасыларындағы балалардың денсаулық көрсеткіштері балалардың денсаулық деңгейі төмен екенін көрсетеді, бұл орташа деңгейден төмен өмір сүру деңгейі бар отбасылар дұрыс тамақтануда өздерін қысқартуға мәжбүр, солтүстікте тұратын балаларды қажетті жазғы демалысты ұйымдастыруға мүмкіндік жоқ. Қоғамның дағдарыс жағдайындағы отбасының стресстік жағдайы балалардың әлеуметтенуіне теріс әсер етеді. Оқу үлгерімінің деңгейін анықтайтын жүргізілген зерттеудің көрсеткіштері, сондай-ақ аз қамтылған отбасылардан шыққан балалардың өмірлік жағдайларына байланысты оқуда қиындықтар, үй тапсырмаларын дайындауға кедергі келтіретін тұрмыстық қиындықтар, психологиялық ыңғайсыздық, өз қабілеттеріне деген сенімсіздік сезімі, бұл балалар қолдау мен назар аударуды қажет етеді әлеуметтік педагог және психолог.

Зерттеу нәтижелерінің арқасында біз келесі қорытындыларды жасай аламыз:

— орташа деңгейден төмен күнкөріс деңгейі бар топтағы жасөспірімдердің көпшілігі депрессияға ұшырайды, басқаларға айқын немесе жасырын агрессияны сезінеді, сағыныш, немқұрайлылық, сенімсіздік, қаттылық, сыртқы келбетінен ұялады, нашар киінген деп санайды, құрдастарымен және отбасымен қарым-қатынаста қиындықтар туындайды, балалардың көпшілігі алкогольді ішуге болады деп санайды ішкі кернеуді жеңілдету үшін;

- балалар Кәсіптік оқытудың қажеттілігін анық біледі, өйткені балалардың көпшілігі мектептегі ең тартымды Кәсіптік оқыту деп атады

— сонымен бірге, бұл топта қиын өмірлік жағдайларға төзімділік бар, балалар болашақта еңбек қызметін жүзеге асыру үшін білім алу қажеттілігін түсінеді, балалар мектептің қоғамдық өміріне белсенді қатысады;

- балаларға психологиялық-педагогикалық қолдау қажет.

Сонымен, әлеуметтену процесінде мектептің негізгі функцияларын мыналар деп санауға болады: адамды қоғам мәдениетімен таныстыру; жеке даму және рухани-құндылық бағдарлау үшін жағдай жасау; өскелең ұрпақты ересектерден автономизациялау; қоғамның нақты әлеуметтік-кәсіби құрылымына қатысты олардың жеке ресурстарына сәйкес тәрбиеленушілерді саралау. Стихиялық әлеуметтену процесінде мектеп кез-келген әлеуметтік-психологиялық қауымдастық ретінде оның мүшелерінің өзара әрекеттесуінің нақты тәжірибесі кезінде оған кіретін адамдарға әсер етеді, олар мазмұны, стилі мен сипаты жағынан бірдей емес, кейде тәрбиешілердің декларацияланған ұмтылыстарынан айтарлықтай алшақтайды. Білім алушылардың өздігінен алатын нақты өмірдегі білімі мен тәжірибесі, оның көп бөлігінде мектепте өзара әрекеттесу үшін "практикалық емес" болып табылады, оның негізгі қызметі - тәрбие, бірақ қоғам өміріне бейімделуге көмектеседі.

Мектеп өз мүшелерінің өзін-өзі өзгерту процесіне оның өміріне, мазмұнына және тіршілік әрекетін ұйымдастырудың формаларына және өзара әрекеттесуіне байланысты әсер етеді, бұл адамның дамуына, олардың оң қажеттіліктерін, қабілеттері мен мүдделерін қанағаттандыруға азды-көпті қолайлы мүмкіндіктер туғызады.

Салыстырмалы түрде әлеуметтік бақыланатын әлеуметтенуде мектеп жетекші рөл атқарады, өйткені мектепте балалар көп немесе аз дәрежеде институционалды білім, нормалар, тәжірибе алады, яғни оларда әлеуметтік тәрбие жүзеге асырылады. Мектепте немесе басқа білім беру мекемесінде оқу барысында бала, ең алдымен, академиялық білім алады және оларды игеруге және қолдануға қажетті дағдыларды алады. Алайда, сонымен бірге ол белгілі бір жүйелі әлеуметтік білімді, дағдыларды және дағдыларды игеруі керек, бұл баланың өздігінен алған әлеуметтік тәжірибесін толықтырады және оған әлеуметтік нормаларды, көзқарастарды, құндылықтарды, рөлдерді сәтті игеруді қамтамасыз етеді. Мұндай білім, Дағдылар мен дағдылар баланың әлеуметтенуіне арнайы көмек қажет болған жағдайда ерекше маңызды болады.

Біз Астана қаласындағы аз қамтылған отбасылардан шыққан балалардың мысалында баланың дамуына отбасындағы экономикалық проблемалардың қалай теріс әсер ететінін байқай алдық. Орташа деңгейден төмен өмір сүру деңгейі бар отбасылар сараланған әлеуметтік-педагогикалық қолдауды қажет етеді. Балалардың әлеуметтенуі анағұрлым серпінді, аз қамтылған отбасында тәрбиеленетін оқушылар, егер олар мектептен кәсіптік білім ала бастаса, ертеңгі күні өздерін сенімдірек сезінеді.

3 Зерттеу бөлімі

3.1 Зерттеу нысаны және зерттеу өткізілген жер сипаттамасы

ЗЕРТТЕУ ЖҮРГІЗІЛГЕН НЫСАННЫҢ АТАУЫ: Нұр-Сұлтан қаласы әкімдігінің "Абай Құнанбайұлы атындағы №87 мектеп-гимназиясы" КММ

ОҚУ ТІЛДЕРІ: Қазақ тілі

ТҮРІ: Мектеп-гимназия

БЕЙІНІ: Қоғамдық-гуманитарлық

БІР АЙЛЫҚ БАЗАЛЫҚ ҚҰНЫ: Тегін

ҚҰРЫЛҒАН ЖЫЛЫ: 01.01.2019

ҚОСЫМША ЖАБДЫҚТАЛУЫ: Мектеп мұражайы, Абайтану кабинеті (Абаеведение), сонымен қатар виртуалды ғылыми зертхана. Онда 10 ноутбук, интерактивті панель бар.

ТЕЛЕФОНЫ: +7 (701) 470 08 68; e-mail: nur_abai_87mg@mail.ru

WEB-САЙТ: 87.astana-bilim.kz

МЕКЕНЖАЙЫ: Астана қаласы, Иманов көшесі, үй 39

Жалпы мектеп базасында 6 сыныптарға практикалық-әдістемелік жұмыстар жүргізілді. Оқушылардың психо-әлеуметтік жағдайлары сараланып, оларға қандай көмек пен қолдау беру жағы қарастырылды.

3.2 Аз қамтылған отбасылардағы балаларға әлеуметтік-педагогикалық жұмыс әдістемесі

Әлеуметтік педагогикалық іс-әрекет негізі:

1. Білім беру ұйымдарындағы психологиялық қызмет әрекетінің іске асуы жоспарын жасауы, жұмыс формасы және әдістерін таңдауы педагогтың, ата-аналардың, жастардың және балалардың сұранысы және қажеттілігі арқасында анықталады.
2. Психологиялық қызметтің психологиялық, коррекциялық, оқу білімдік жоспары білім беру ұйымдарындағы оқу- тәрбиелік және білім мазмұны нұсқаларынан құралады.

3. Білім беру ұйымдарындағы психологиялық қызмет әрекетінің негізгі бағыттары мазмұны:

а) Психологиялық қызмет өз іс-әрекетін психодиагностикалық, психопрофилактикалық, коррекциялық, дамытушылық және кеңес беру бағытында жүзеге асады.

б) Топтық және индивидуалдық психологиялық зерттеулер психологиялық тестілердің, әлеуметтік және этно-мәдениеттік ерекшеліктері қатысуымен жүреді.

в) Білім беру процесінің барлық субъектілерінің интеллектуалды, шығармашылық және коммуникативті ерекшеліктерін дамытуда психологиялық тренинг жүреді.

г) Олимпиада, конкурс, жарыс кезінде оқушылардың психологиялық қолдауын таныту

д) Психологиялық диагностикалық ерекшеліктері, қызығушылықтары және психологиялық бейімділіктері мақсатында кәсіби және жекелік анықтауда көмек көрсетеді.

е) Психологиялық анализ оқу-тәрбие процесіне және оның ұйымдастырылуына тәжірбиелік кепілдеме құру.

ж) Білім беру процесінде барлық субъектілерінде индивидуалды психологиялық кеңес жүргізу .

з) Құрылымды зерттеудегі қарым-қатынас күйі және психикалық ахуал шиеленістегі өзара қатынасты коррекциялау.

Міне, осылайша тәрбие беруде де, оқытуда да әр балаға жеке қарым-қатынас жасау маңызды, себебі әр балада оның рухани қажеттілігінің, өзіндік қызығушылығының көрінісі ретіндегі жеке ерекшелігі айқын көрініс береді, ал ол әр адамның жан-жақты дамуы үшін қоғамның талабы негізінде туындайды. Жеке қарым-қатынас әр баланың бейімділіктері мен қабілеттерінің ашыла түсуіне жақсы жағдай жасау үшін аса маңызды, сондай-ақ ол оқу бағдарламасының талаптарын орындаудағы қиыншылықтарды жеңуде де зор рөл атқарады.

Кесте 1

№87 мектеп гимназия 2022– 2023 оқу жылына арналған әлеуметтік педагог қызмет жұмысының жылдық жоспары

№	Жұмыс бағыты	Мерзімдері	Жауапты
1	Атаулы әлеуметтік көмек (АӘК) алатын оқушылар тізімін әр тоқсан бойынша анықтау және мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек алмайтын, жан басына шаққандағы табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінің шамасынан төмен отбасылардан шыққан білім алушылары мен тәрбиеленушілеріне және жетім балаларға, ата-анасының қамқорлығынсыз қалып, отбасыларда тұратын балаларға, төтенше жағдайлардың салдарынан шұғыл жәрдемді талап ететін отбасылардан шыққан балаларға және өзге де санаттағы білім алушылар мен тәрбиеленушілерге қаржылай және материалдық көмек көрсетуге бөлінетін қаражатты қалыптастыру.	тамыз - қыркүйек	Әлеуметтік педагог Сынып жетекшілер
2	«Мектепке барар жол» акциясы	тамыз - қыркүйек	Әлеуметтік педагог
3	Әлеуметтік қиын жағдайдағы оқушылардың тізімін жасау <ul style="list-style-type: none"> • Жағдайы төмен және көп балалы отбасындағы оқушылар; • Жетім, ата – ана қамқорлығынсыз қалған, патронаттық тәрбиедегі оқушылар; • Мектепішілік есептегі оқушылар; • Сәтсіз отбасынан шыққан балалар; • Өзге ұлтты оқушылар; • Діндәр отбасындағы оқушылар. 	қыркүйек	Тәрбие ісі жөніндегі орынбасар Әлеуметтік педагог Сынып жетекшілері
4	Әлеуметтік қиын жағдайдағы оқушылардың отбасы туралы ақпарат жинау	қыркүйек	
5	Әлеуметтік қиын жағдайдағы оқушылардың үйіне барып, тұрмыстық жағдайын қадағалау арқылы акт жазу	қыркүйек	
6	Әр сыныпқа әлеуметтік диагностикалық куәлік (паспорт) жасау	қазан	Әлеуметтік педагог Сынып жетекшілер
7	Әлеуметтік қамқорлықтағы балалардың тұрғын-жайын зерттеу актілерін жүргізу;	Қазан	Әлеуметтік педагог
8	Республикалық «Қамқоршы күніне жоспар құрып, қамқоршыларды мерекемен құттықтау	Қазан	Әлеуметтік педагог Психолог
9	Балалардың психо- медициналық- педагогикалық ерекшеліктерімен танысу	Қажеттілігіне байланысты	Әлеуметтік педагог Психолог
10	Оқушылардың сабаққа қатысуын бақылау ✓ Сабақты босату себептерін анықтау Мәселесіне байланысты көмек көрсету	қазан	Әлеуметтік педагог Сынып жетекшілер Медбике
11	✓ «Қауіп тобы» отбасыларын қадағалау	Жыл бойы	Әлеуметтік педагог

			Тәрбие ісі жөніндегі орынбасар Сынып жетекшілер
--	--	--	--

1-ші кестенің жалғасы

12	Диагностикалық жұмыстар жүргізу (бақылау, сауалнама, әңгімелесу)	Жыл бойы	Әлеуметтік педагог
13	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ата-аналармен ZOOM платформасы арқылы кездесулер ұйымдастыру ✓ ZOOM платформасы арқылы ата-аналар жиналысына қатысу 	Қыркүйек-қазан қаңтар-ақпан тоқсан сайын	Мектеп әкімшілігі Әлеуметтік педагог Психолог
14	Мүгедектігі бар оқушыларға әлеуметтік қолдау көрсету мақсатында «3 желтоқсан – Халықаралық мүгедектер күніне» орай іс-шаралар ұйымдастыру	Желтоқсан	Әлеуметтік педагог
15	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Жетім және тұрмысы төмен отбасындағы оқушыларды Жана жыл мерекесіне, президенттік және әкім шыршасына қатысуын қамтамасыз ету 	қараша – желтоқсан	Әлеуметтік педагог Тәрбие ісі жөніндегі орынбасар
16	Бала құқығы туралы конвенцияны оқып білу арқылы оқушының заң бұзбаушылық тәртібін қалыптастыруға бағытталған іс -шараларды ұйымдастыру	Желтоқсан	Әлеуметтік педагог Психолог Инспекторы
17	Әлеуметтік педагог қызметінің жарты жылдық есебін ұйымдастыру.	Қаңтар	Әлеуметтік педагог
18	Тәрбиеге, салауатты өмір салтына байланысты сынып сағаттарының өткізілуі	Сынып жетекшілерінің жоспарына сәйкес	Тәрбие ісі жөніндегі орынбасар Әлеуметтік педагог Сынып жетекшілер
19	«Қауіп тобындағы» оқушылармен түзету жұмысы	Тоқсан сайын, жыл бойы	Тәрбие ісі жөніндегі орынбасар Әлеуметтік педагог Психолог
20	«Менің жанұям» тақырыбында 1- 4 сынып оқушыларына сынып сағаттар өткізу.	Қаңтар	Әлеуметтік педагог
25	<p>Балалар құқығын қорғау</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ әртүрлі әлеуметтік институттардағы баланың мәртебесіне байланысты сұрақтарды анықтау ✓ баланың өмірлік қажет құжаттарын қалыпқа келтіру ✓ асыраушыны жоғалтуға байланысты жәрдемақыны рәсімдеу ✓ оқушылардың жеке есеп шоттарына ақшалай қаржының рәсімделуін, түсуін тексеру және жинақ банкімен жұмыс жүргізу ✓ сот шешімі бойынша ата-аналар құқығынан айыру негізінде құжаттарды рәсімдеу, оқушылардың мәртебесін анықтау ✓ баланың құқығын қорғаушы рөлінде сот процесіне (үрдісіне) қатысу ✓ кәмелетке толмаған балалардың үй жағдайын 	Қаңтар	Әлеуметтік педагог Сынып жетекшілер Мектеп әкімшілігі

шешуге ат салысу, көмек көрсету жетім балалар мәліметтер жинағына құжаттар топтамасына рәсімдеу		
---	--	--

1-ші кестенің жалғасы

26	Қолайсыз отбасыларды анықтау және рейд жүргізу;	қажеттілігіне байланысты	Әлеуметтік педагог
27	Әлеуметтік мониторинг «Мектептегі бала құқығын ұйымдастыру»	Ақпан	Инспектор Психолог
28	Әлеуметтік көмекті қажет ететін оқушыларға «Қамқорлық» акциясын ұйымдастыру	Наурыз	Әлеуметтік педагог Сынып жетекшілер
29	Оқушылардың жазғы демалысын ұйымдастыру	Жыл бойы	Әлеуметтік педагог
30	Әлеуметтік педагог қызметінің жылдық жұмыс нәтижесінің қорытынды есебін жасау	Мамыр маусым	Әлеуметтік педагог

Әлеуметтік педагог:

Н.Б.Сактаганова

Мектепке түсушілердің үлгерім статистикасы көрсеткендей, тоғызыншы және оныншы сыныптарға түскен 60 баланың ішінен "4" және "5" - ке 3 адам оқиды; 2-3 пән бойынша "3" бағасымен 30 адам; 5-8 пән бойынша "3" бағасымен 14 адам; барлық пәндер бойынша "3" бағасымен 13 адам оқиды (2-қосымшаны қараңыз). Мектеп аз қамтылған отбасылардан шыққан балаларды әлеуметтендіру, кәсіптік білім алуға көмек көрсету мақсатында құрылған. Статистика бойынша жылына орта есеппен мектеп-интернатта оқитын балалардың 75% - ы табысы орташадан төмен отбасыларда тәрбиеленеді.

Мектепте оқу және тұру үшін ауданның түкпір-түкпірінен балалар келеді, себептері әртүрлі: отбасындағы қаржылық қиындықтар, өз ауылында 9, 10, 11-сыныптың болмауы балаларды кәсіптік оқуға да тартады. Мектепке түсетін балалардың үлгерімінің нәтижелерін талдап, олармен сұхбат жүргізе отырып, балалар бастапқы кәсіптік білім алу үшін мектептің пайдасына мағыналы тандау жасайды, өйткені олар осы кезеңде өздерінің күштері мен оқу қабілеттерін нақты және объективті бағалайды деген қорытынды жасауға болады.

3.3 Аз қамтылған отбасылардағы балаларға әлеуметтік-педагогикалық қолдау көрсету әдістерінің нәтижелері

Біз 2019-2023 оқу жылы, бірінші жартыжылдық кезеңіндегі балалардың денсаулығы мен үлгерімінің әртүрлі көрсеткіштерін қарастырамыз.

БАЛАЛАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ.

Мектептің аз қамтылған отбасыларындағы балалардың денсаулық деңгейін анықтау үшін біз статистикалық зерттеулер жүргіздік, соның арқасында біз келесі деректерді алдық:

1) аз қамтылған отбасылардан шыққан МЕКТЕПТІҢ 225 оқушысы,
осы балалардан :

дені сау-152 бала;

жиі ауыратындар- 52бала;

созылмалы аурулары бар диспансерлік есепте тұрғандар- 12 адам;

мүгедектік-3 адам.

2) бірінші жартыжылдықта орташа табысы бар отбасылардан шыққан балалардың кіші тобында ауру бойынша оқу күндерін өткізу үлесі орта есеппен бір балаға — 6,5 күн; аз қамтылған отбасылардан шыққан балалардың кіші тобында бір балаға орта есеппен 10,2 оқу күні ауруына байланысты рұқсаттамалар бойынша келеді.

Нәтижелермен танысқаннан кейін біз осындай төмен көрсеткіштердің себептерін анықтау мақсатында эксперименттік топтың балалары арасында анонимді сауалнама жүргізуді шештік. Күнкөріс деңгейі орташа деңгейден төмен отбасылардан шыққан балалардың оқуға деген ынтасы әлсіз, өз қабілеттеріне сенімсіздік бар екені белгілі болды, бұл да оқу үлгерімінің сапасын арттыруға ықпал етпейді.

Аз қамтылған отбасылардағы жасөспірімдердің психо-эмоционалдық жағдайын зерттеу үшін біз идеографиялық тестті қолдандық (Э.Махони әдістемесінің модификациясы) (5-қосымшаны қараңыз) және кұрдастар ұжымындағы аз қамтылған отбасынан шыққан баланың психо-эмоционалдық жағдайын тікелей көрсететін сауалнама жасадық. Зерттеу нәтижесінде біз нәтиже алдық. Идеографиялық тест нәтижелері бойынша (Э. Махони әдістемесінің модификациясы) біз көңіл көншітпейтін нәтижелерге қол жеткіздік.

Тестті орындау кезінде олар мазасыздықты, алаңдаушылықты білдіретін тапсырма шарттарының бұзылуына тап болды (15 адамда);

Үшбұрыштардың болмауы-басқаларға үстемдік етуді қаламау (1 адамда), шеңберлердің болмауы — эмпатия қабілеті нашар дамыған (4 адамда), квадраттардың болмауы — конструктивті емес мінез-құлық (3 адамда).

Қолдар мен аяқтар жоқ-қорғаныс реакциялары, байланыстан бас тарту (2 адамда).

Қолдар көтерілді-агрессия (5 адамда).

Басындағы зат-мазасыздық, жасырын агрессия (4 адамда).

Бет-тартылмаған — қарым-қатынасқа деген қажеттілік азаяды (3 адамда); тартылған-қарым-қатынас, эмоционалдылық (19 адамда).

Тек көз немесе құлақ-мазасыздық (5 адамда).

Басы әдетте шеңбер түрінде болады. Үш суреттегі немесе үшбұрыш пен шаршы түріндегі әртүрлі бастар наразылық реакциялары болып табылады (4 адамда).

Бөлшектелген дене немесе оның болмауы психо — травматикалық фактор болып табылады (3 адамда).

Кішкентай сурет, әсіресе жапырақтың төменгі жағында орналасқан-өзін-өзі бағалаудың төмендігі, қаттылық (5 адамда).

Эксперименттік топтағы сауалнама-сауалнама нәтижелері бойынша (22 адам) келесі нәтижелер алынды:

1. А) 0 бала; Б) 3 бала; В) 19.
2. А) 15 бала; Б) 3 бала; В) 5 бала.
3. А) 9 бала; Б) 7 бала; В) 6 бала
4. А) 15 бала; Б) 7 бала; В) 0 бала.
5. А) 11 бала; Б) 9 бала; В) 2 бала.
6. А) 15 адам; Б) 5 адам; В) 2 бала.
7. А) 9 адам; Б) 5 бала; В) 8 бала.
8. А) 5 бала; Б) 10 бала; В) 7 бала.
9. А) 14 бала; Б) 8 бала; В) 0 бала.

Осылайша, аз қамтылған отбасылардан шыққан балаларды әлеуметтендіру мақсатында құрылған Астана П.СОШИ ЖББМ мектеп еңбек нарығында сұранысқа ие мамандықтарды оқытуға бағытталған.

МЕКТЕПТІҢ аз қамтылған отбасыларындағы балалардың денсаулық көрсеткіштері балалардың денсаулық деңгейі төмен екенін көрсетеді, бұл орташа деңгейден төмен өмір сүру деңгейі бар отбасылар дұрыс тамақтануда өздерін қысқартуға мәжбүр, солтүстікте тұратын балаларды қажетті жазғы

демалысты ұйымдастыруға мүмкіндік жоқ. Қоғамның дағдарыс жағдайындағы отбасының стресстік жағдайы балалардың әлеуметтенуіне теріс әсер етеді. Оқу үлгерімінің деңгейін анықтайтын жүргізілген зерттеудің көрсеткіштері, сондай-ақ аз қамтылған отбасылардан шыққан балалардың өмірлік жағдайларына байланысты оқуда қиындықтар, үй тапсырмаларын дайындауға кедергі келтіретін тұрмыстық қиындықтар, психологиялық ыңғайсыздық, өз қабілеттеріне деген сенімсіздік сезімі, бұл балалар қолдау мен назар аударуды қажет етеді әлеуметтік педагог және психолог.

Зерттеу нәтижелерінің арқасында біз келесі қорытындыларды жасай аламыз:

— орташа деңгейден төмен күнкөріс деңгейі бар топтағы жасөспірімдердің көпшілігі депрессияға ұшырайды, басқаларға айқын немесе жасырын агрессияны сезінеді, сағыныш, немқұрайлылық, сенімсіздік, қаттылық, сыртқы келбетінен ұялады, нашар киінген деп санайды, құрдастарымен және отбасымен қарым-қатынаста қиындықтар туындайды, балалардың көпшілігі алкогольді ішуге болады деп санайды ішкі кернеуді жеңілдету үшін;

- балалар Кәсіптік оқытудың қажеттілігін анық біледі, өйткені балалардың көпшілігі мектептегі ең тартымды Кәсіптік оқыту деп атады

— сонымен бірге, бұл топта қиын өмірлік жағдайларға төзімділік бар, балалар болашақта еңбек қызметін жүзеге асыру үшін білім алу қажеттілігін түсінеді, балалар мектептің қоғамдық өміріне белсенді қатысады;

- балаларға психологиялық-педагогикалық қолдау қажет.

Кесте 2. 22 адамнан тұратын балалардың эксперименттік тобында (орташадан төмен отбасылардан) өткізілген идеографиялық тест нәтижелері (Э.Махони әдістемесінің модификациясы).

Түрлер	1 тип	2 тип	3 тип	4 тип	5 тип	6 тип	7 тип
Белгілі бір тестілеу түрі бойынша балалар саны	1	2	1	2	6	6	4

Тестті орындау кезінде олар мазасыздықты, алаңдаушылықты (15 адамда) білдіретін тапсырма шарттарының бұзылуына тап болды; үшбұрыштардың болмауы — басқаларға үстемдік етуді қаламау (1 адамда). Шеңберлердің болмауы-эмпатия қабілеті нашар дамыған (4 адамда). Квадраттардың болмауы-конструктивті емес мінез-құлық (3 адамда).

Қолдар мен аяқтар жоқ-қорғаныс реакциялары, байланыстан бас тарту (2 адамда).

Қолдар көтерілді-агрессия (5 адамда).

Басындағы зат-мазасыздық, жасырын агрессия (4 адамда).

Бет-тартылмаған — қарым-қатынасқа деген қажеттілік азаяды(3 адамда); тартылған-қарым-қатынас, эмоционалдылық (19 адамда).

Тек көз немесе құлақ-мазасыздық (5 адамда).

Басы әдетте шеңбер түрінде болады. Үш суреттегі немесе үшбұрыш пен шаршы түріндегі әртүрлі бастар наразылық реакциялары болып табылады (4 адамда).

Бөлшектелген дене немесе оның болмауы психо - травматикалық фактор болып табылады (3 адамда).

Кішкентай сурет, әсіресе жапырақтың төменгі жағында орналасқан-өзін-өзі бағалаудың төмендігі, қаттылық (5 адамда).

БАЛАЛАРДЫҢ ҮЛГЕРІМ КӨРСЕТКІШТЕРІ.

Үлгерім көрсеткіштерін қарастыру үшін біз балалардың екі тобын алдық: бірінші топ — аз қамтылған отбасылардың балалары, екінші топ — орташа табысы бар отбасылардың балалары. Жылдың басында шамамен бірдей орташа баллы бар балалар ерікті түрде таңдалды және бірінші жартыжылдықтан кейін біз үлгерім бойынша ерекше қорытынды жасадық және топтағы үлгерімнің төмендеу себептерін анықтау үшін аз қамтылған балалармен кіші топта жеке тестілеу жүргіздік. Әр топта мектепке түсу кезінде шамамен бірдей балл жинаған 22 бала бар.

Міне, зерттеу нәтижелері. 22 адамнан тұратын аз қамтылған отбасылардан шыққан балалар тобы (бұдан әрі-эксперименттік топ) бірінші жартыжылдықты мынадай нәтижемен оқудан шығарды:

барлық пәндер бойынша "4" және "5"— 1 бала;

1-3 пәннен "3" — ке-8 адам;

4-8 пәннен "3" — ке-6 адам;

"3" пәні бойынша-7 адам.

Орташа табысы 22 адамнан тұратын отбасылардан шыққан балалар тобы (қарапайым топ) бірінші жартыжылдықты келесі нәтижемен оқудан шығарды:

"4 "және" 5 " пәндері бойынша— 2 бала;

"3" пән бойынша 1-3 пән бойынша — 14 адам;

"3" — тен 4-8 пәнге-4 адам;

барлық пәндер бойынша "3" — те-2 адам.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстандағы күрделі жаңа әлеуметтік экономикалық мәселелер, саясаттың тұрақсыздығы және өмір сүру деңгейінің төмендеуіне байланысты адамдардың әлеуметтік қорғау жүйесін толық жетілдіру, оның инфрақұрылымын және мамандармен қамтамасыз етілуі әлеуметтік педагогтарға үлкен үміт арттыруда. Әлеуметтік педагогтардың тұлғаны қайта қалпына келтіру сияқты күрделі мәселелерді шешу олардың іс-әрекеттерінің қиыншылықтарының күрделілігін танытады. Сондықтан жаңа қоғамда өзекті мәселелердің бірі әлеуметтік педагогтың іс-әрекеті болып табылады.

Әлеуметтік педагогикалық іс-әрекет процесіне білім, оқу және тәрбие, социомәдениет бағдарламасын интериоризациялау және экстериоризациялау кіреді. Әлеуметтік педагогикалық іс-әрекет міндетті түрде қоғамдық іс-әрекет болады. Оның пайда болуы мен дамуы іс-әрекет сияқты қоғам қажеттілігінен туындаған. Әлеуметтік педагогика іс-әрекеті әлеуметтік жоспарлау және құрастыруды жүзеге асырады, ал оның нәтижесі әлеуметтік сапаның белгілі деңгейде қалыптасуы, сана-сезім, өз тағдырын шешу, яғни жеке тұлға болмысы, адам мүмкіндіктеріне сәйкес және қоршаған ортаға байланысты. Әлеуметтік педагогикалық іс-әрекет ұзақ процесс болып саналады, сондықтан оның нәтижесі бірден көрініс бермейді. Қойылған мақсат пен міндетті жүзеге асыру үшін төзімділік, сонымен қатар көп уақыт қажет етіледі.

Қоғамда отбасы – болашақ азаматтың әлеуметтену жолындағы алғашқы қадамдарын жасайтын бастапқы адым, ол балаға моралдық қалпы туралы алғашқы түсініктер береді, оны еңбекке баулып, өз-өзіне қызмет ету дағдыларын қалыптастырады. Ата-ананың іс-әрекеті мен мінез-құлқы, өмір сүру салты арқылы балаға дүниетанымдық, адамгершілік, әлеуметтік-саяси құндылықтар беріледі.

Қазіргі аз қамтылған отбасындағы бала тәрбиесінің жетілуі әлеуметтік-педагогикалық және материалдық сипаттағы көптеген жағдайларға байланысты. Әлеуметтік педагогикалық үрдістің сипаттамалары отбасының тәрбие мүмкіндіктерінде жатыр. Оларға байланысты отбасындағы педагогикалық үрдістің тәрбиелік мүмкіндіктерінің деңгейін айқындауға болады.

Қоғамдық отбасының тәрбие өмір салты, оның барлық құрылымдық элементтері бір-бірімен тығыз байланысты, өйткені олардың мақсат-міндеттері ортақ іс-әрекеттерінің жалпы тәсілдері, әдістері және бағыттылығы бар. Отбасындағы тәрбиенің субъектілері – ата-ана мен бала, әлеуметтік мақсат, міндет, әлеуметтік педагогикалық тәсілдер, әдістер. Осы элементтерді біріктіретін негіз – іс-әрекет. Ұйымдастырылған мақсатты жүзеге асыруда іс-әрекет болмаса, тәрбие де болмайды. Отбасындағы тәрбиенің маңыздылығы ата-ананың басшылығымен, бақылауымен әртүрлі іс-әрекетке (оқу, еңбек, ойын, эстетикалық, т.б.) балаларды араластыру. Бұл деңгей арқылы ата-ананың ұйымдастыру және бағыттаушы ролін; ата-ана мен бала арасындағы өзара қатынастың сипатын; бала тәрбиесіне әсер ететін отбасының мақсатты адамгершілік бағыттарын; баланың отбасындағы араласатын іс-әрекетінің алуан түрлілігін; ата-ананың тәрбие құралдарын, әдістерін, тәсілдерін пайдалана алу қабілеттерін; баланың белсенділігінің дәрежесін көруге болады.

Аз қамтылған отбасы мүшелерінің өзара әрекеттестігі ретінде, түсінісу, сезім әсерлері негізіндегі бір біріне ықпал етуі. Қарым-қатынас кезінде іс-әрекетпен, тәжірибемен, сезім әсерлері қатар жүреді. Ата-ана мен баланың ара қатынасы отбасы өмірінің айқын көрінісі, оның микроклиматын қалыптастырып, отбасының даму мүмкіндіктері. Үйдегі ата-ана арасындағы, ата-ана мен бала арасындағы, балалардың арасындағы өзара қатынас педагогикалық үрдістің тәрбиелік механизмдері болып табылады. Олар жеке тұлғалық мән беріп, көзқарастардың дамуына, балалардың мінез-құлығына, олардың адамдарға деген қатысына әсер етеді. Отбасындағы өзара қатынас сипаты әдет-ғұрыптармен, ата-ананың өзінің бұрынғы отбасынан алған тәрбие-нұсқауларымен, темперамент ерекшеліктерімен, ерлі-зайыптылардың эмоционалдық деңгейімен, олардың адамгершілік және педагогикалық мәдениетімен анықталады. Осының бәрі ата-ананың балаға деген қатынасында орын алады.

Бала өмірінің педагогикалы ұйымдастырылуы дегеніміз – ол жер бетінде өмір сүріп жатқан адамдардың өмірі, адамзат тарихының

дамуы барысында туындаған әлемге деген қатынас. Қарым – қатынас әлеуметтік – психологиялық феномен ретінде осы мазмұнды құрайды. Ол балалармен педагогикалық қарым – қатынастарды толықтырады. Ол баланың әлеммен қатынасы кезінде көрінуі мүмкін.

Тәрбие әлеуметтік құбылыстарға жатады және қоғамның өмірі мен даму факторының рөлін атқарады. Әлеуметтік көзқарас бойынша, тәрбие арнайы жасалған мемлекеттік және қоғамдық құрылымдар арқылы жүзеге асатын және қоғам қадағалап, түзетіп отыратын мақсатты түрде бағытталған жастарды осы және болашақтағы қоғам өміріне дайындау.

Психологиялық тұрғыдан тәрбиені сипаттаудың өз мазмұны бар, психология – жас адамның қоршаған әлемді сана-сезімімен сезіне білуіне тәрбиелейді. Психологиялық көзқарас бойынша, тәрбие адамның әлемді бейнелеуі және онымен қарым-қатынаста болу қабілетін мақсатты түрде дамыту үрдісінде талдануы мүмкін.

Тәрбие-жалпы адамзат мәдениетінің элементі және мәдениеттану ғылымы тұрғысынан зерттеуге келеді. Олай болса бұл үрдіс біздің алдымызда көп жылдар бойы жалғасқан, балаға қазіргі заманғы мәдениетке кіруіне мақсатты бағытталған көмек болып есептелінеді.

Баланың мәдениетке аз уақыт ішінде кіруіне оқыту мекемелерінде қоғам алдында кәсіби жауапты әлеуметтік педагогтың ролі зор. Балалардағы адамға деген гуманистік көзқарас пен психологиясын қалыптастыруымыз үшін бүкіл әлемдегі өмір мен мәдениетке деген құштарлық пен ынтызарлық құндылықтарын ұштастыра қарап, балалардағы үлкен адамға деген, кез келген ұлттың, мемлекеттің, нәсілдің, ру-тайпаның адамдарына деген бөліп жармайтын гуманистік көзқарасты қалыптастыруымыз керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының халықты әлеуметтік қорғау тұжырымдамасы: 2021 ж. 9 сәуірдегі №481 қаулысымен бекітілген.
2. Қазақстан Республикасының Заңы. «Қазақстан Республикасындағы жастар саясаты туралы»: 2020ж. 4-шілдедегі №581-ІІ ҚРЗ.
3. Қазақстан Республикасының Заңы «Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы». //Егемен Қазақстан, 2021 жылғы 10 тамыз
4. Қазақстан Республикасының Заңы «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық педагогикалық түзету арқылы қолдау туралы». //Егемен Қазақстан, 2020 жылғы 23 шілде
5. Қазақстан Республикасының Заңы «ҚР мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» // Егемен Қазақстан, 2019 жылғы 26 сәуір
6. Кожамкулова Л.Т., Демеуова М.Е. Әлеуметтік жұмыстағы қайырымдылық рөлі. – Алматы: Қазақ университеті, 2020ж.
7. Сарсенова Ж.Н. Әлеуметтік жұмыс: Оқу құралы – Алматы, 2020ж.
8. Жаназарова З.Ж. Социальная работа с семьей: Учебное пособие для студентов гуманитарных факультетов высших учебных заведений. – Алматы: Қазақ университеті, 2010г.

9. Кожамкулова Л.Т. Социальная работа города: принципы и направления – Алматы: Қазақ университеті, 2010г.
10. Абдираймова Г.С. Социальная работа с молодежью: Учебное пособие – Алматы: Қазақ университеті: 2020ж.
11. Мүгедектерді оңалтудың 2018-2019 жылдарға арналған бағдарламасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары: 2019ж. 15 қаңтардағы №20 қаулысымен бекітілген.
12. Жанұя бюджеттеріндегі әлеуметтілікті қоғамдық тұрғыда қолдау – Қаржы-қаражат – 2017.-№2.
13. Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік жәрдемақылар – Заң газеті – 2019-14 қаңтар.
14. Жәрдемақылар мен жеңілдіктер - /Астана хабары – 2019-4қыркүйек.
15. Қазақстандағы әлеуметтік жағдай туралы: Түркістан: 2020-24 сәуір.
16. Основы социальной работы: Москва-2020г. Учебное пособие: под редакций И.В. Мартынова.
17. Агафанов А.Н., Менлибаев К.Н. Социальная работа с молодежью: Учебное пособие – Караганда: Издательство КарГУ, 2020г.
18. П.Ф. Павленок. Теория история и методика социальной работы. Москва; 2020г.
19. Тетерский С. В. Введение в социальную работу. Учебное издание – Москва 2020г.
20. Блинков Ю.А., Ткаченко В.С., Клушина Н.Г. Медико-социальная экспертиза лиц с ограниченными возможностями / Серия «Учебники, учебные пособие»- 2020г.
21. Мельников В.П., Холостова Е.И. История социальной работы. Учебное пособие. 2-е изд. – М.: Издательско – книготорговый центр «Маркетинг»; 2021г.
22. Холостова Е.И., Деменнтьева Н.Ф. Социальная реабилитация: Учебное пособие. – 3-е изд. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2019г.
23. Пантелеева Т.С., Червякова Г.А. Экономические основы социальной работы: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2020г.
24. Уровень жизни населения в Казахстане. Статистический сборник. Под редакций Ю. К. Шокаманова. – Алматы, 2018г.
25. Қарағусова Г. «Әлеуметтік көмектің әлуеі әлсіремейді» // Егемен Қазақстан, 2020 жылғы 1 қаңтар
26. Атаулы көмек: оның бүгіні мен болашағы // Егемен Қазақстан. 2016 жылғы 10 қазан

27. Зорлық-зомбылықтардың алдын алу және өмір сүру дағдыларына үйрету: Тренингтер ұйымдастыру мен өткізу жөніндегі көмекші құрал. – А., 2020. –160б.
28. Білім беру жүйесіндегі Этнопедагогика журналы 2019ж. N 4, N 5 саны
29. Э.Г. Эйдемиллер, В.В. Юстицкий «Семейная психотерапия» , Л., 1989
30. И.М. Никольская, Р.М. Грановская « Психологическая защита у детей» С-П, 2021
31. И.Б. Дерманова «Диагностика эмоционально-нравственного развития, С-П, 2019
32. Ричард Гарднер « Психотерапия детских проблем» С-П, 2014
34. Абулханова- Словская К.А. « Стратегия жизни» Мысль, 1991
35. Ю.Е. Алешина « Семейное и индивидуальное психологическое консультирование» М., 2014
36. В.А. Сысенко « Супрежеские конфликты, С-П, 2017
37. Бодалева А.А, Столина В.В. « Семья в психологической консультации» М, 2015